

WEWNĘTRZNA POLITYKA KULTURALNA NRD I NRF

I. WSTĘP

Pojęcie polityki kulturalnej rozumiane jest w niniejszym artykule jako całokształt działalności aparatu państwowego oraz instytucji społecznych, zmierzającej do wykształcenia w społeczeństwie wzorów i wartości kulturalnych, uznanych za pożądane w danym ustroju społecznym. Terenem tej polityki jest zakres życia społecznego, który posiada największy wpływ na kształtowanie się osobowości jednostki, obejmuje on zatem szkolnictwo, życie naukowe oraz życie artystyczne.

W Niemieckiej Republice Federalnej polityka kulturalna opiera się na całej mozaice instytucji, tendencji i form życia społecznego; charakteryzuje się w pierwszym rzędzie brakiem generalnego programu państwowego, a tym samym brakiem centralnej administracji kulturalnej. W ten sposób, na bazie istniejącego układu stosunków społecznych, doszło do naturalnego podziału kompetencji w zakresie prowadzenia polityki naukowej, szkolnej i rozwoju życia artystycznego, między różnymi grupami społecznymi oraz władzami administracyjnymi. Podział ten cechuje dążność do uzyskania równowagi między zapotrzebowaniem społeczeństwa, ambicjami sił politycznych, a obowiązkami i prawem ingerencji w życie kulturalne organizacji państwowej. Cechą charakterystyczną tego systemu jest unikanie otwartego określenia realizowanych wartości duchowych i programu edukacji narodowej. Ideał człowieka, a tym samym idealny model społeczeństwa pozostaje, według tego założenia, zagadnieniem indywidualnego wyboru naturalnych grup społecznych, w pierwszym rzędzie, rodziny.

W Niemieckiej Republice Demokratycznej mamy do czynienia z wręcz odwrotnym modelem polityki kulturalnej. Opiera się ona praktycznie w całości na programowanej działalności szeroko **rozbudowanego pionu** administracji kulturalnej, którą kierują odpowiednie urzędy szczebla ministerialnego. Polityka kulturalna jest pochodną realizacji ideowego programu budowy ustroju socjalistycznego w NRD, w którym nauka, szkolnictwo i życie artystyczne należą do podstawowych instrumentów kształtowania nowych stosunków społecznych. Pojęcie *Kulturpolitik* stosowane jest w NRD przede wszystkim w odniesieniu do życia artystycznego i li-

teratury, nie obejmuje więc zagadnień szkolnictwa, oświaty i nauki. We wszystkich wymienionych dziedzinach stosowane są jednak te same założenia, które sprowadzają się do popierania tych form życia kulturalnego, które zawierają w przekazywanych treściach socjalistyczną ideologię.

Zarówno system oświaty i szkolnictwa, jak i życie artystyczne, wykorzystywane są w obu państwach do zgoła odmiennych celów. Cechą wspólną obu polityk jest dążność do utrzymania istniejącego systemu społecznego. Duży wpływ na politykę kulturalną obu państw niemieckich mają wzajemne stosunki, cechujące się walką polityczną i rywalizacją ekonomiczną. Instytucje kulturalne działając poprzez środki masowego przekazu wykorzystywane są do wzajemnego oddziaływania ideologicznego obu partnerów. Jednakże pierwszym zadaniem polityki kulturalnej po obu stronach Łaby jest takie oddziaływanie na świadomość społeczną, które najskuteczniej sprzyja realizacji założeń polityki wewnętrznej.

Ośrodki kultury w NRF traktują siebie jako instytucje najbardziej reprezentatywne dla tendencji całego narodu niemieckiego, zarówno w formach organizacyjnych, które odpowiadać mają tradycjom życia kulturalnego w Niemczech, jak i w wypracowanych wzorcach i treściach kulturowych. NRD natomiast wprowadziła u siebie planowanie w kulturze, którego myślą przewodnią jest tworzenie podwalin kultury socjalistycznej, mającej być w przyszłości kulturą narodu niemieckiego.

Zestawienie obu systemów polityki kulturalnej jest utrudnione nieporównywalnością materiałów, jakie stoją do dyspozycji obserwatora z zagranicy. Różne traktowanie roli i zadań życia kulturalnego doprowadziło w NRD i NRF do ukształtowania dwóch odmiennych systemów administracji kulturalnej, stosujących różne środki oddziaływania. Stąd dla obserwacji zmian, jakie zaszły w świadomości społecznej i zapotrzebowaniach na treści i wartości kulturowe ważnym jest zapoznanie się z sytuacją, jaka istnieje w szkolnictwie, życiu naukowym i artystycznym obu państw niemieckich.

II. NIEMIECKA REPUBLIKA FEDERALNA

1. Założenia polityki kulturalnej NRF

Na terenie Niemiec zachodnich polityka kulturalna stanowiła wielokrotnie temat dyskusji parlamentarnej i przedmiot sporu między partiami politycznymi. Dyskusje te mają najczęściej charakter koniunkturalny, a wybuchają w wyniku niepokojących sygnałów, świadczących o niedomaganiach w zakresie szkolnictwa i nauki czy życia artystycznego.

Dyskusje parlamentarne nie mogą jednak zmienić faktu, jakim jest brak jasno określonej koncepcji polityki kulturalnej, która mogłaby być wypracowana w ramach polityki wewnętrznej NRF, bądź którą reprezentowałaby którakolwiek z partii politycznych zasiadających w *Bundestagu*¹. Z tego faktu zdaje sobie dobrze sprawę większość polityków i publicystów. Niezależnie jednak od tego, jak daleko posunęliby się oni w krytyce istniejącego stanu rzeczy, trudno nie dostrzec ogólnej tendencji, przewijającej się w zdecydowanej większości rozważań na temat kultury. Jest nią, zwykle po uprzednim zgłoszeniu szeregu zastrzeżeń, poczucie zadowolenia z istniejącej sytuacji, akceptacja struktury życia kulturalnego, co prowadzi w dalszej konsekwencji do samouspokojenia i odwlekania bardziej energicznych kroków.

Taka postawa większości publicystów i kulturologów wynika między innymi z faktu, że ich własna działalność i aktywność jest już wynikiem tak ukształtowanych stosunków a generalna rewizja założeń polityki nie tylko wykracza poza ich wyobrażenia o zadaniach wychowania i sztuki w społeczeństwie, lecz również pozbawić by ich mogła aktualnej roli dyktatorów opinii publicznej, jaką w większej lub mniejszej skali odgrywają.

Przywódcy państwowi Niemieckiej Republiki Federalnej niezwykle rzadko wypowiadają się na temat założeń i celów polityki kulturalnej, czynią to natomiast kulturologi, którzy stwarzają teoretyczną podbudowę i dostarczają uzasadnień dla istniejącej sytuacji.

Koncepcją generalną tej polityki jest założenie swobodnego ścierania się różnych tendencji oddolnych, które dochodzić powinny do głosu na zasadzie zdobywania zwolenników wśród szerokich kręgów społecznych.

Obowiązkiem aparatu państwowego jest stworzenie ram organizacyjnych życia kulturalnego, zapewnienie odpowiednich środków materialnych i możliwości rozwoju w społeczeństwie. Równocześnie państwo winno ograniczyć do minimum swoją ingerencję w zagadnienia merytoryczne kultury, gdyż nie posiada ku temu żadnej delegacji, ani nie dysponuje uznanym przez wszystkich systemem wzorców i wartości kulturowych. Punktem wyjściowym dla tych rozważań jest występująca u większości teoretyków NRF konstrukcja pojęciowa, traktująca „państwo” oraz „społeczeństwo” jako dwa podstawowe czynniki rozwoju, a zarazem kontynuacji, form i dóbr kulturalnych („So schwerwiegend die Einwände gegen die Unterscheidung von Staat und Gesellschaft auch sein mögen, so handelt es sich dabei doch um ein historisch gewordenes und nicht

¹ Por. K. Kolańczyk, *Polityka kulturalna i szkolnictwo akademickie w Niemieckiej Republice Federalnej*. Poznań 1963, s. 58 i n.

a priorisch konstruiertes Begriffspaar")². Według tych założeń, kultura powinna się w społeczeństwie rozwijać swobodnie, natomiast aparat państwowy, mimo że dla prawidłowego rozwoju kultury nieodzowny, powinien wstrzymać się z ingerencją w meritum kultury, gdyż interweniując „twardą ręką” może przynieść więcej szkód, niż rzeczywistego pożytku³. Pomimo założenia, że z punktu widzenia kultury państwo i społeczeństwo tworzą jedną całość, wyklucza się zdecydowanie możliwość minimalnej chociażby identyfikacji państwa ze społeczeństwem. Wariant takiej identyfikacji, a więc zarazem możliwości ingerencji państwowej w sprawy kultury, stanowi według zachodnich ideologów, godny potępienia przykład, który zaistniał w okresie III Rzeszy, a który — według nich — realizowany jest obecnie w państwach socjalistycznych.

Z drugiej strony zdają sobie oni sprawę, że całkowite pozostawienie autonomii kulturze jest również nie wskazane, gdyż doprowadzić może do uzyskania zbyt dużych wpływów na kulturę przez niepowołane grupy społeczne, jak np. monopole, bądź inne grupy oligarchiczne. Stąd interwencja państwowa staje się niezbędną wówczas, gdy zachodzi niebezpieczeństwo zdobycia wpływów na kulturę przez siły, które wyrosły poza nią. Pochodnymi tej teorii jest szereg dalszych założeń, które próbują określić dopuszczalny zasięg ingerencji państwowej i zdefiniować zasadę odpowiedzialności społeczeństwa za kształt organizacyjny i treść kultury.

Jedną z pierwszych jest zasada małych grup (*das Subsidiaritätsprinzip*), która głosi, iż najbliższy krąg powinien tam nieść pomoc, gdzie siły jednostki są na wyczerpaniu i nie mogą podołać zadaniom służącym dobru człowieka. Ingerencja państwa byłaby więc w tym wypadku pomocą ostateczną, zachodzącą w sytuacjach wyjątkowych. W odniesieniu do jednostki zasada ta oznacza „tylęz wolności — ile tylko możliwe, oraz tyle powiązań — ile konieczne” („soviel Freiheit wie möglich, soviel Bindung, wie nötig”), w szerszym sformułowaniu — „soviel freie Gesellschaft wie möglich, soviel Staat, wie nötig”⁴.

Inną zasadą jest założenie „podziału władzy” (*das Prinzip der Gewaltenteilung*), według której ograniczenie możliwości ingerencji państwa oraz wykluczenie zdobycia poważniejszych wpływów na kulturę przez grupy oligarchiczne zapewnić może jedynie pluralizm w kulturze i swobodny rozwój oraz ścieranie się pojedynczych tendencji społecznych⁵.

² M. Abelein, *Die Kulturpolitik des Deutschen Reiches und der Bundesrepublik Deutschland*. Köln und Opladen 1968, s. 220.

³ Por. M. Abelein, jw., s. 221 i n.

⁴ M. Abelein, jw., s. 223.

⁵ Por. M. Abelein, jw., s. 224.

Wreszcie trzecią zasadą, która również cieszy się dużym poparciem wielu czynników (m. in. kół chadeckich), jest uznanie pełnej kompetencji rodziców w sprawach wychowania, nauczania i wychowania światopoglądowego — tzw. *Elternrecht*. Prawo to, rzekomo przestrzegane — choć oficjalnie nie sformułowane — w Republice Weimarskiej, miało ulec zawieszeniu w okresie III Rzeszy i dopiero w NRF może być w pełni realizowane⁶.

Zasady te są wykładnikiem tendencji uznania rozwoju kultury jako sumy pojedynczych inicjatyw jednostek i małych grup społecznych. Na organizacji państwowej spoczywają obowiązki wynikające z bardzo ogólnego mecenatu i jej statusu, jako strażnika porządku i bezpieczeństwa społecznego. Obowiązkiem państwa jest więc troska o swobodę tych inicjatyw, obrona przed wpływami sił nie będących odpowiedzialnymi za kulturę ani kontrolowanymi w oddziaływaniu na nią. Niebezpieczeństwo to może grozić ze strony samej organizacji państwowej, która w swej polityce wewnętrznej jest w stanie w sposób niepożądany korygować przyjęte wzorce kulturalne, względnie ze strony silnych grup społecznych, wyrosłych na bazie stosunków ekonomicznych, politycznych, a nawet życia społecznego, lecz majoryzujących środki oddziaływania na szerokie kręgi społeczne.

Z drugiej strony żąda się od administracji państwowej znajomości prawideł rozwoju kulturalnego i uznawania wypracowanych już wzorców i wartości. Wynika to z dalszych obowiązków, jakie spoczywają na aparacie państwowym, a to popierania organizacyjnego i materialnego systemu wychowania i życia artystycznego oraz upowszechniania wypracowanych wzorców kulturalnych i sztuki. Dla spełnienia tych zadań konieczne jest przyjęcie ogólnych zasad ideologicznych, które towarzyszyć mają rozwojowi i kształtowaniu się osobowości jednostki i stanowić będą równocześnie kryteria udzielania pomocy państwowej.

Probierzem wartości i skuteczności polityki kulturalnej na terenie Niemiec stało się poszukiwanie ideału wychowawczego podjęte od momentu stopniowego odbierania szkolnictwa kościołowi i przekazanie go pod rząd i kompetencje państwa⁷. Miało to swój związek ze wzrostem znaczenia szkolnictwa, jego organizacji i programów nauczania, jaki nastąpił w XIX w. Wzrost ten zbiegł się w czasie ze zjawiskiem krystalizowania się w społeczeństwie elementów myślenia kategoriami gospodarczymi i politycznymi oraz z budzeniem się świadomości narodowej. Siłą faktu

⁶ Por. M. Abelein, jw., s. 93 i n.

⁷ Por. M. Abelein, jw., s. 206 i n.

wzrosło zainteresowanie szkolnictwem, wywierającym coraz większy wpływ na kształtowanie się alfabetu pojęciowego społeczeństwa.

Formowanie się kulturowego wzorca wychowawczego przebiegało pod wpływem przemian, jakie miały w tym czasie miejsce — walk narodowo-wyzwoleńczych w Europie, rewolucji naukowo-technicznej, szybko postępującej industrializacji kraju, wewnętrznych walk politycznych i światopoglądowych. Najbardziej reakcyjną rolę w tym czasie odegrał Kościół katolicki, który w oparciu o konserwatywne koła arystokracji pruskiej bronił swych kompetencji w szkolnictwie. Walka z wpływami kościoła toczyła się pod hasłem wprowadzenia tolerancji światopoglądowej oraz uwzględnienia w szkołach wiedzy związanej z rozwojem nauk, przede wszystkim technicznych.

W okresie późniejszym z wielkim trudem torował sobie drogę ideał wychowania sformułowany przez Wilhelma Humboldta, zakładający wszechstronny rozwój jednostki w rozumieniu „pięknej i bogatej indywidualności”, która potrafi asymilować świat zewnętrzny dla potrzeb własnej siły duchowej. Ideał humboldtowski, atakowany wielokrotnie z różnych pozycji, nie zdołał odnieść ostatecznego sukcesu ani przed I wojną światową, ani też w okresie Republiki Weimarskiej. Zbyt silne były w niemieckim mieszczaństwie wpływy Kościoła katolickiego oraz idee narodowego wychowania militarystycznego, by utrzymać się mogły tendencje liberalne, sprzyjające swobodnemu rozwojowi nauki i sztuki. Współcześni historycy niemieccy dopatrują się również winnych w socjaldemokratkach, którzy nie potrafili wykazać zrozumienia dla neohumanistycznego ideału wychowawczego i skłonni byli skierować cały ładunek oddziaływania szkoły na kształcenie zawodowe, przygotowanie do pracy w przemyśle i do systemu nowoczesnej produkcji.

W warunkach niekończących się i bezowocnych sporów narodowy socjalizm nie miał poważniejszych trudności z realizacją swojego modelu wychowawczego. Dyskusje ideologiczne ustąpiły miejsca zmasowanemu uderzeniu na cały system wychowawczy i szkolny, który podjął zadanie wychowania młodych faszystów. „Zagubione jednostki” mogły znaleźć swe miejsce we „wspólnocie pochodzenia i celu”.

Po załamaniu się faszyzmu okazało się, że rozmiar katastrofy w zakresie kultury i wychowania jest większy niż straty materialne. Nie usprawiedliwia to faktu, że dwudziestolecie Niemieckiej Republiki Federalnej nie potrafiło wypracować nowych wartości i wzorców kulturowych.

Powojenny rozwój NRF najslabiej zaowocował w kulturze, która nie zdołała podjąć najwartościowszych nurtów kultury niemieckiej. Duży wpływ na taką kolej rzeczy miał polityczny kierunek rozwoju państwa

zachodnioniemieckiego, zorientowany na możliwie szybką integrację z zachodnim systemem kapitalistycznym.

W nowym społeczeństwie NRF zabrakło sił, które mogłyby zapewnić podstawy i opiekę rozwojowi kulturalnemu. Społeczeństwo to zdeterminowane zostało nowym systemem ekonomicznym, opartym na układzie pracy między przedsiębiorcą a pracobiorcą. W układzie tym zaginął dotychczasowy główny odbiorca kultury niemieckiej, tj. typ niemieckiego mieszczanina⁶. Nowa sylwetka przeciętnego Niemca, którym w NRF jest najczęściej urzędnik, pracownik sieci usługowej, lub robotnik w wysoko zautomatyzowanej fabryce, została w pewnym sensie odizolowana od tradycyjnych form życia kulturalnego. Przeciętny obywatel znalazł się natomiast w zasięgu silnego oddziaływania tzw. kultury masowej, która przez długi okres powojenny korzystała dosłownie tylko z obcych wzorów i treści. Cechą charakterystyczną tych form jest operowanie uproszczonymi schematami myślowymi, unikanie pogłębionych treściowo wzorców ideowych oraz wychodzenie naprzeciw przeciętnym gustom odbiorców. W okresie powojennym obserwować można było silny wpływ kultury amerykańskiej, przejętej w stylu zachowania, w uproszczonym języku dnia codziennego oraz w preferencji nowych rozrywek i instytucji rozrywkowych. Zabójczym dla konstruktywnego rozwoju kultury efektem tych procesów był zanik aktywności odbiorcy w poszukiwaniu indywidualnego wzorca kulturowego i rozpowszechnienie pasywnego stosunku do sztuki i życia intelektualnego.

Ujemny też wpływ posiadały tendencje integracyjne w Europie zachodniej, opierające się, zwłaszcza w NRF, na dążeniu do utrzymania światowej pozycji zachodniego kapitalizmu. Preferowały one aspekty gospodarcze i polityczne z oczywistą szkodą dla kultury. W procesie integracyjnym przywódcy polityczni NRF wykorzystywali dostępne im środki, w tym też formy kultury masowej, do łagodzenia napięć wywołanych ideologicznymi przeciwieństwami i starali się ukierunkować je — występując również w obronie „kultury zachodniej” — przeciw komunizmowi. Jednostronny kierunek rozwoju politycznego przyczynił się w poważnym stopniu do osłabienia sił, które dążyły do stworzenia podwalin nowej kultury, opartej na rzeczywistych przemianach społecznych i demokratycznej odnowie. Tendencje te utknęły w martwym punkcie bezpłodnych dyskusji na temat ideału wychowawczego i ideologii kultury zachodnioniemieckiej.

⁶ Por. M. Boral, M. Suchocki, *Czynniki kształtujące życie kulturalne NRF*. W: *Monografia Niemiec Współczesnych*, t. II — *Niemiecka Republika Federalna*. Poznań 1965, s. 584.

2. System organizacyjny życia kulturalnego

Konstytucja NRF przewiduje przejęcie całości polityki kulturalnej, tzn. kompetencji i pełnej odpowiedzialności w zakresie oświaty, szkolnictwa wyższego, spraw wyznania i rozwoju sztuki, przez rządy krajowe. Zasada autonomii kulturalnej poszczególnych krajów jest nie tyle wynikiem określonych założeń rozwoju kulturalnego, lecz praktycznym rezultatem systemu zarządzania i administracji państwowej NRF⁹. Podstawą tego systemu jest zasada federalizmu i pluralizmu, będąca w opinii jej twórców najpoważniejszym środkiem mającym zapobiec możliwości powrotu faszyzmu do władzy. Równocześnie ma ona w dziedzinie kultury odpowiadać tradycjom niemieckim, które z wyjątkiem okresu hitlerowskiego, nie zawierają precedensu prowadzenia ogólnopaństwowej polityki kulturalnej i oświatowej¹⁰.

Decentralizacja administracji kulturalnej dokonała się w okresie powojennym, przy dużym poparciu mocarstw okupacyjnych. Jak sugerują niektórzy naukowcy (H. Wenke) zachodnie mocarstwa spodziewały się uzyskać w ten sposób większy wpływ na kierunki rozwoju i wychowania społeczeństwa niemieckiego¹¹.

Praktyka autonomii w polityce kulturalnej NRF przysparza na co dzień szereg kłopotów. Pojawiają się one każdorazowo przy podejmowaniu zagadnień o znaczeniu ponadregionalnym i międzynarodowym. Do takich problemów należą m. in. zagadnienia jednolitego systemu szkolnego i programów nauczania, ustalenie kierunku rozwoju uniwersytetów i badań naukowych, popierania w kraju oraz na terenie międzynarodowym sztuki i życia artystycznego. Poprzez próby koordynacji i wzajemnych porozumień kraje NRF starają się udowodnić, że jakakolwiek ingerencja rządu bońskiego jest zbędna. Takie zadanie ma między innymi działalność Stałej Konferencji Ministrów Kultury (*Ständige Konferenz der Kulturminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland*) powołane na mocy konstytucji¹². Organy takie podjęły działalność już w 1945 r. — w strefach brytyjskiej i amerykańskiej. W 1948 r. odbyło się jedyne posiedzenie z udziałem przedstawicieli wszystkich stref okupacyjnych¹³. Zadaniem Konferencji jest stworzenie, na zasadzie dobrowolności, płaszczyzny

⁹ Por. K. Kolańczyk, jw., s. 67 i n.

¹⁰ Por. M. Abelein, jw., s. 225.

¹¹ Por. H. Wenke, *Die Kulturverwaltung im Verhältnis von Bund und Ländern*. W: T. Maunz (hrsg.) *Vom Bonner Grundgesetz zur gesamtdeutschen Verfassung*. München 1956, ss. 275 - 276.

¹² Por. H. Ischreyt, *Deutsche Kulturpolitik*. Bremen 1964, s. 309 i n.

¹³ M. Abelein, jw., s. 258.

współpracy krajów NRF dla podejmowania problemów wykraczających znaczeniem poza obszar jednego regionu. Ma ona również umożliwić krajom porozumienie i współdziałanie z organami rządu federalnego. Działalność Konferencji nie może naruszać autonomii kulturalnej kraju, toteż jej postanowienia posiadają charakter zaleceń, nabierając mocy prawnej po uzyskaniu akceptacji rządów krajowych. Wymogi stawiane nowoczesnemu społeczeństwu oraz stale zacieśniające się powiązania różnych dziedzin życia społecznego stwarzają sytuację uniemożliwiającą wręcz pojedynczym regionom prowadzenie prawidłowej polityki kulturalnej przy istniejącym równolegle jednolitym systemie gospodarczym i politycznym. Stąd od lat powraca na forum publicznej dyskusji wniosek o utworzenie bońskiego ministerstwa d.s. oświaty i kultury. Powtarzającym się elementem tych dyskusji jest zagadnienie wydolności rządów krajowych w szybkim i pełnym przeprowadzaniu reform kulturalnych i oświatowych. Opór zwolenników kulturalnego federalizmu słabnie, gdy zachodzi obawa utraty międzynarodowej pozycji NRF, spowodowanej np. niedostatecznie szybkim rozwojem gospodarczym lub potencjału wojskowego. W ten sposób powołane zostało w r. 1955 ministerstwo d.s. energii atomowej, przekształcone w grudniu 1962 r. w ministerstwo d.s. badań naukowych. Rozważając te problemy wspomniany już profesor Wenke, zdecydowany zresztą zwolennik federalizacji polityki kulturalnej pisał w 1956 r.:

„Wielostronny charakter kultury powoduje łatwość powiązań z innymi dziedzinami życia społecznego. Te powiązania oznaczają jej wzmocnienie lecz równocześnie i obciążenie. Oznacza to dla administracji kulturalnej, że nie może ona pozostać obojętną wobec innych dziedzin życia społecznego. Ustawa konstytucyjna stworzyła wspólnotę związku i krajów, w której zawarta jest również kultura, i w wielu bardzo ważnych zakresach zarządzanie krajem jest niczym innym jak wykonawstwem zarządzeń związku [...] Byłoby więc stanowiskiem niezmiernie krótkowzrocznym, gdyby administracje kulturalne krajów nie troszczyły się o te procesy i zjawiska”¹⁴.

A oto kilka problemów, wymagających, jak wynika z dotychczasowych doświadczeń, długoletnich i żmudnych uzgodnień między rządami poszczególnych krajów.

Od lat realizowane jest ujednoczanie podstawowych założeń struktury szkolnictwa i programów nauczania. Uzgodnienia wymagają: nazewnictwo, uprawnienia przysługujące abiturientom określonych typów szkół, zakres programów nauczania, jak też terminy rozpoczęcia i długość roku szkolnego.

¹⁴ H. Wenke, jw., ss. 271 - 272.

Wyraźnie rysuje się też spór kompetencyjny w zakresie zagranicznej polityki kulturalnej. Ministerstwo Spraw Zagranicznych NRF posiada ograniczone możliwości współpracy kulturalnej z zagranicą, wobec braku uprawnień do podejmowania określonych zobowiązań. Na przykład nie może ono podpisać umowy kulturalnej z zawartym w niej zobowiązaniem do wprowadzenia języka obcego do szkół, bez wcześniejszego porozumienia się z krajami. Równocześnie powstaje prawno-kompetencyjne zagadnienie, czy rządy krajowe NRF mają prawo do prowadzenia własnej współpracy i wymiany kulturalnej z zagranicą. Trzecim przykładem występującym regularnie od początku istnienia NRF jest zagadnienie finansowania potrzeb rozwoju kulturalnego i naukowego. Rząd federalny uzupełnia szczupłe możliwości finansowe danego kraju, różnicując wysokość dotacji w zależności od znaczenia przedsięwzięcia oraz rozłożenia geograficznego inwestycji kulturalnych i naukowych na terenie NRF. Stwarza to jednak rządowi bońskiemu możliwość prowadzenia własnej polityki i uzyskania wpływów na kierunki działalności kulturalnej nie podlegających publicznej kontroli.

3. Zasady polityki szkolnej w NRF

Polityka państwowa w odniesieniu do szkolnictwa stanowi od lat nieustanne źródło zadrażeń, jak również jeden z terenów walki międzypartyjnej. Kontrowersje między CDU/CSU i SPD, a także między mniejszymi partiami spowodowały, że w konstytucji nie zostały zawarte żadne postanowienia określające kierunek polityki szkolnej i ustalające kompetencje rządu federalnego. W tym sensie oznacza to jeszcze szczuplejsze uprawnienie władzy centralnej, niż w okresie Republiki Weimarskiej¹⁵. Tradycje szkolne oraz odmienne tendencje dochodzące w różnych krajach do głosu spowodowały pojawienie się szeregu różnic w systemie organizacyjnym, programach i uprawnieniach poszczególnych typów szkół. Naprzeciw palącej potrzebie koordynacji polityki szkolnej wyszła częściowo działalność komisji szkolnictwa (*Schulausschluss*) Konferencji Ministrów Kultury. W krótkim czasie jednak widoczną stała się potrzeba stworzenia silniejszego organu koordynacyjnego, którym miał być powołany przy rządzie federalnym Niemiecki Komitet do spraw Wychowania i Oświaty. Jego ukonstytuowanie nastąpiło we wrześniu 1953 r.¹⁶ Organ ten złożony jest z 20 członków mianowanych przez prezydenta Republiki i spełnia

¹⁵ Por. M. Abelein, jw., s. 93 i n.

¹⁶ M. Boral, M. Suchocki, *Oświata i wychowanie*. W: *Monografia... t. II*, jw., s. 593.

rolę ciała doradczego, obejmując zasięgiem swoich zainteresowań cały system oświaty, w tym także szkoły artystyczne, szkoły wyższe oraz kształcenie dorosłych. O niedoskonałości tego systemu świadczy utworzenie (w dniu 15 VII 1965 r.) jeszcze jednej instytucji, tzw. *Bildungsrat*, złożonej częściowo z przedstawicieli administracji państwowej, federalnej i rządów krajowych — oraz grona naukowców i pedagogów.

Rozważania na temat polityki w zakresie szkolnictwa dadzą się sprowadzić do dwóch grup problemów, z którymi władze NRF borykają się praktycznie od momentu utworzenia nowego systemu oświaty. Pierwszy zespół zagadnień związany jest z treścią programu realizowanego przez szkołę i modelem wychowawczym, jaki ukształtował się po wojnie. Wywodzi się on bezpośrednio ze sporu na temat roli szkoły w wychowaniu młodego obywatela, jaki dotyczył również kompetencji czynników, które pragną lub powinny ponosić odpowiedzialność za treści i metody nauczania w szkole. Drugim kompleksem problemów, nie rozwiązanych do dnia dzisiejszego i będących tematem wieloletnich już dyskusji prasowych są zjawiska świadczące o zaniedbaniu szkolnictwa zachodnioniemieckiego, braku należytej opieki i funduszy, powiększającym się deficycie kadr nauczycielskich, braku określonych perspektyw na przyszłość. Są to problemy, znane powszechnie w literaturze jako „kryzys szkolnictwa zachodnioniemieckiego”¹⁷.

Ustrój szkolny NRF opiera się całkowicie na zasadach federalizmu, w związku z czym całość postanowień dotyczących oświaty i nauczania skoncentrowana jest w rękach rządów krajowych. Wraz z obowiązkami administracyjnymi kraje przejęły też na siebie ciężar utrzymywania szkolnictwa. Koszty działalności szkół pokrywają, w różnych w poszczególnych krajach proporcjach, ministerstwa kultury krajów oraz powiaty i gminy.

Obowiązek nauki na terenie Niemiec datuje się od 1920 r. i obejmuje młodzież od 6 do 18 roku życia¹⁸. Podstawą edukacji jest ukończenie pierwszych czterech klas szkoły powszechnej, tzw. *Grundschule*, po których obowiązują dalsze cztery lata tzw. szkół dalej prowadzących (*weiterführende Schulen*). Po ukończeniu ośmiu klas uczeń może podjąć naukę w jednej z wielu typów szkół średnich, które najczęściej przygotowują średnią kadrę urzędniczą i zawodową. Może to również być szkoła zawodowa (*Berufsschule*), która prowadzi zajęcia tylko przez jeden lub dwa

¹⁷ M. Boral, *Problemy szkolnictwa zachodnioniemieckiego*. „Przegląd Zachodni” nr 4/1960, ss. 334 - 343.

¹⁸ M. Boral, M. Suchocki, *Oświata ...*, jw., s. 590 i n.

dni w tygodniu, natomiast pozostały czas wypełniony jest nauką zawodu w przedsiębiorstwie.

Szkołami traktowanymi jako przygotowanie do studiów wyższych są 9-letnie gimnazja, opierające się na podstawowych 4 klasach *Grundschule*. Wszystkie pięć typów szkół licealno-gimnazjalnych (klasyczne, nowożytne, matematyczno-przyrodnicze, ekonomiczne i muzyczne) prowadzą do matury, która daje wolny wstęp na wyższe uczelnie. Jest to podstawowa i w praktyce jedyna droga na uniwersytet. Niepomierne mniejsze znaczenie posiadają tzw. druga i trzecia droga kształcenia, uprawniające do podjęcia studiów uniwersyteckich. Nazwy te odnoszą się do możliwości zdobycia uprawnień matury bez ukończenia gimnazjum, a polegających na systemie kursów uzupełniających organizowanych dla absolwentów szkół zawodowych i fachowych.

Uzupełnieniem systemu szkolnego NRF są szkoły prywatne. Do tego typu należą m. in. zakłady przeznaczone dla dzieci z bogatych rodzin, w których pobyt związany jest z wysokimi opłatami. Są to najczęściej szkoły średnie i licealne ogólnokształcące. Zakłady te zobowiązane są uwzględniać ramowy program nauczania oraz krajową strukturę szkolnictwa, a wyróżniają się odrębnymi formami organizacyjnymi (np. zasadą całotygodniowego spędzania czasu na zamkniętym terenie szkoły i internatu) i założeniami pedagogicznymi.

Poważnym problemem są tzw. szkoły lilipucie (*Zwergschule*), czyli szkoły powszechne nie posiadające pełnych ośmiu klas. Jeszcze w 1960 r. 29% wszystkich szkół (bez Hamburga i Bremy) stanowiły szkoły jednoklasowe, a 24% — szkoły dwuklasowe. Wiąże się to z uprawnieniami każdej gromady do założenia własnej szkoły, w której jeden nauczyciel naucza w jednym pomieszczeniu uczniów od 1 do 8 klas równocześnie. O sytuacji kryzysowej świadczą też słabe wyniki w nauce, przede wszystkim w szkołach podstawowych. Przeciętnie od 11 do 19% uczniów szkołę przed ukończeniem klasy ósmej. W 1960 r. prawie 13% starających się o prawo uczęszczania do szkoły zawodowej nie zdało egzaminu wstępnego. Natomiast w szkolnictwie średnim tylko 18% młodzieży w wieku od 15 do 19 lat uczęszcza do szkół o pełnym wymiarze godzin lekcyjnych w tygodniu.

W NRF powstało już szereg projektów reformy szkolnej, zmierzających do usunięcia obecnych braków. Ich cechą wspólną jest założenie wydatnego zwiększenia nakładów finansowych na szkolnictwo, których wzrost następował dotychczas zbyt wolno. Obecne braki wyrażają się kwotą 12,65 mld marek na najniezbędniejsze potrzeby, przy zachowaniu aktualnej struktury szkolnictwa, oraz deficytem kadrowym, który dla

samych szkół podstawowych oznacza brak ponad 50 tys. nauczycieli¹⁹.

Struktura szkolnictwa w NRF stanowi w ogólnych zarysach kontynuację niemieckiego systemu szkolnego sprzed 1933 r. Jest ona jednak efektem kompromisu, gdyż ustalenie tego schematu nastąpiło po uprzednim odrzuceniu różnych koncepcji polityki szkolnej, dyskutowanych jeszcze przed utworzeniem NRF. W trakcie prac nad tekstem konstytucji upadły m. in. projekty utworzenia powszechnej szkoły bezwyznaniowej oraz propozycje zakładania szkół wyłącznie koedukacyjnych. Nie doszło również do likwidacji szkół prywatnych, czego konsekwentnie domagała się jedynie KPD²⁰.

Do dzisiejszego dnia istnieją kontrowersje dotyczące programów i metod wychowawczych, a wynikające z różnicy interesów ugrupowań i stronnictw politycznych, które dążą do uzyskania wpływu na model wychowawczy szkoły. Najbardziej zagorzałe dyskusje budzą zagadnienia światopoglądowe, wyboru religii względnie tworzenia szkół świeckich, wreszcie koncepcji szkół koedukacyjnych. Szczególnie wielu zwolenników uzyskała propozycja uznania prawa rodzicielskiego (*Elternrecht*) jako czynnika nadrzędnego w odniesieniu do prezentowanego w szkole światopoglądu oraz zasad wychowawczych²¹. Oznaczało to poważne osłabienie szkolnictwa przez dopuszczenie do niego tendencji konserwatywnych, w tym również spuścizny tradycji militarystycznych i faszystowskich. Gorącym zwolennikiem rozszerzenia praw rodziców jest hierarchia katolickiego i ewangelickiego kościoła, która spodziewa się uzyskania w ten sposób dodatkowego wpływu na system wychowania.

Daleko posunięta autonomia szkół i wpływów różnych grup społecznych w zakresie doboru programu nauczania i podręczników nie doprowadziła natomiast do równie szerokiego wachlarza stanowisk wobec np. wychowania politycznego, które posiada, jak dotychczas, jednoznacznie konserwatywną wymowę. Wychowanie polityczne jest zarówno przedmiotem lekcyjnym, jak i stanowi jeden z generalnych kierunków nauczania. Prowadząc zajęcia z najnowszej historii Niemiec oraz prezentując wiedzę o świecie współczesnym szkoły wykazują daleko idącą identyfikację z doktrynami politycznymi prezentowanymi przez rząd federalny. Pociąga to za sobą określone konsekwencje w wychowaniu młodego pokolenia. Prof. Markiewicz, opierając się na analizach podręczników szkol-

¹⁹ M. Boral, M. Suchocki, *Oświata ...*, jw., t. I, s. 609; M. Boral, *Trudności zachodniemieckiego szkolnictwa*. „Przegląd Zachodni” nr 2/1963, ss. 305 - 311.

²⁰ M. Abelein, jw., s. 95.

²¹ Por. M. Abelein, jw., s. 93 i n.

nych w NRF dochodzi do wniosku, że „mamy do czynienia z wyjątkowo cyniczną i systematyczną, według najgorszych wzorów prusko-hitlerowskiej 'Gründlichkeit' realizowaną akcją wypaczenia charakterów młodych ludzi, którym brak doświadczenia życiowego i zdolności do samodzielnego krytycznego myślenia nie pozwala nawet bronić się przed deprawacją”²². Obok symptomatycznego przemilczania okresu III Rzeszy w NRF nakłada się na nauczycieli obowiązek przypominania młodzieży o ziemiach, które kiedyś należały do Niemiec, a więc o terenach na wschód od Odry i Nysy. Zadania te sformułowane zostały jako zalecenia Stałej Konferencji Ministrów Kultury z grudnia 1956 r. W budżecie bawarskiego Ministerstwa Kultury przeznaczono w 1962 r. 40 tys. marek na cele związane z nauczaniem młodzieży wychowania politycznego i tzw. nauki o wschodzie w szkołach²³.

4. Sytuacja w szkolnictwie wyższym

Szkolnictwo wyższe stanowi od szeregu lat klasyczny przykład zaniedbanej przez władze państwowe instytucji społecznej, która odczuwając poważne braki finansowe i zaplecza oraz hołdując przestarzałemu modelowi uniwersyteckiemu nie potrafi sprostać społecznemu zapotrzebowaniu²⁴. Najistotniejszym przejawem kryzysu szkolnictwa wyższego w NRF jest przepełnienie uniwersytetów, co jest zjawiskiem tym bardziej negatywnym, że NRF posiada najmniejszą liczbę studentów (licząc na 100 tys. mieszkańców) w porównaniu z krajami Europy zachodniej, nie mówiąc już o krajach socjalistycznych. Mimo utworzenia od 1945 r. sześciu nowych uniwersytetów, dla olbrzymiej liczby studentów brakuje sal wykładowych i miejsc w laboratoriach, co hamuje prawidłowy proces nauczania.

Krytyczne od lat opinie naukowców, publicystów oraz niektórych polityków poparte zostały w ciągu 1967 i 1968 r. wystąpieniami studenckimi, których podłożem oraz głównym celem ataków jest kryzys szkolnictwa zachodnioniemieckiego.

W roku 1968 w NRF było 21 uniwersytetów, 8 politechnik (*Technische Universität*) oraz 10 szkół wyższych o statusie uniwersyteckim, które kształcą w określonej dziedzinie wiedzy (medycyna, górnictwo i hutnic-

²² W. Markiewicz, *Spółeczeństwo i socjologia w Niemieckiej Republice Federalnej*. Poznań 1965, s. 278.

²³ M. Boral, M. Suchocki, *Oświata...*, jw., s. 604.

²⁴ Obszerną informację na ten temat zawiera opracowanie K. Kolańczyka (por. przypis 1), zwłaszcza część II: *Plany rozbudowy zachodnioniemieckiego szkolnictwa akademickiego*, ss. 131 - 396.

two, ekonomia, nauki rolnicze, leśne itp.)²⁵. Poza tym do uczelni wyższych zalicza się szereg szkół teologicznych (18), artystycznych, wychowania fizycznego oraz szkoły i instytuty pedagogiczne. Uczelnie pod względem organizacyjnym podlegają krajowym ministerstwom kultury, skąd też czerpią środki finansowe. W polityce naukowej i wewnątrzuniwersyteckiej hołduje się natomiast tradycjom samorządowym, które opierają się na władzy wybieralnych organów uczelni — rektora, senatu, dziekanów i rad wydziałów. Krótkie kadencje władz uczelnianych oraz daleko posunięta swoboda poszczególnych katedr w programowaniu i prowadzeniu badań naukowych spowodowały, że w okresie powojennym nastąpił wzrost znaczenia tzw. dyrektorów względnie sekretarzy uczelni, którzy kierują administracją i nie podlegają wyborowi przez samorząd szkoły.

Środki, którymi dysponują rządy krajowe nie są w stanie zaspokoić potrzeb szkolnictwa wyższego, stąd w kosztach utrzymania uniwersytetów partycypuje rząd federalny oraz szereg stowarzyszeń w rodzaju *Deutsche Forschungsgemeinschaft*, *Stifterverband für die deutsche Wissenschaft* oraz zainteresowanych gałęzi gospodarki i przemysłu. Akademie teologiczne utrzymywane są przez kościoły. Poza tym przy poszczególnych szkołach wyższych istnieją towarzystwa wspierające (*Förderergesellschaften*), których celem jest popieranie określonej szkoły lub kierunku akademickiego przez dostarczanie środków na rozbudowę urządzeń i prowadzenie prac badawczych.

W celu koordynacji pracy uczelni wyższych NRF powołano Zachodnioniemiecką Konferencję Rektorów — posiadającą swoje odpowiedniki w poszczególnych krajach — w skład której wchodzi rektorzy uniwersytetów, uniwersytetów technicznych oraz innych uczelni o statusie uniwersyteckim. Konferencja Rektorów powstała w 1949 r. po połączeniu podobnych instytucji, działających do tego momentu w poszczególnych zachodnich strefach okupacyjnych. Do podejmowanych przez Konferencję zagadnień należą sprawy nauki i studiów, utrzymywanie kontaktów z uczelniami zagranicznymi itp.

Działalność Konferencji okazała się wkrótce niewystarczająca, a w każdym razie nie będąca w stanie zapobiec krytycznej sytuacji panującej w nauce zachodnioniemieckiej, toteż 5 września 1957 r. podpisane zostało przez kanclerza i premierów wszystkich krajów NRF porozumienie, na mocy którego powstała Rada Naukowa (*Wissenschaftsrat*)²⁶. Jej

²⁵ *Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland 1969*. Stuttgart und Mainz 1969, s. 85.

²⁶ *Wissenschaftsrat 1957 - 1967*. Bonn 1968, s. 11.

zadania polegają na przygotowaniu planu zbiorowego rozwoju nauki, na podstawie założeń zawartych w programie związku i krajów, ustaleniu rocznych programów najbardziej pilnych prac badawczych oraz wydawaniu zaleceń co do sposobu wykorzystania środków, które stoją do dyspozycji na cele naukowe w budżetach związku i krajów. Rada działała poprzez dwie komisje — naukową, złożoną z 22 naukowców powoływanych przez prezydenta republiki, oraz administracyjną, składającą się z 11 przedstawicieli krajów i 6 sekretarzy stanu rządu federalnego, którzy jednak ogólnie dysponują 22 głosami, podobnie jak komisja naukowa. Większość zaleceń odnosi się do uniwersytetów i szkół wyższych. Dotyczą one potrzeb rozbudowy bazy materialnej, organizacji szkół wyższych, programu badawczego oraz polityki osobowej, przede wszystkim wychowania narybku naukowego. Zalecenia Rady są najczęściej bardzo poważnie traktowane przez poszczególne parlamenty, jednakże niezwykle czasochłonny sposób przygotowania opinii oraz przyjmowania ekspertyz obniża skuteczność działania Rady i czyni ją ciałem mało operatywnym, nie będącym w stanie prowadzić niezależnej polityki naukowej.

Wzrost liczby studentów następował w NRF zdecydowanie szybciej niż rozwój bazy materialnej oraz kadry naukowej i dydaktycznej. Począwszy od 1949 r., kiedy zlikwidowano zasadę *numerus clausus* liczba studentów wzrastała od 98 tys. w 1949 r., do 127 tys. w r. 1955, 235 tys. — w 1962 i 290 tys. — w r. 1968²⁷. Zainteresowanie poszczególnymi kierunkami studiów przedstawia się następująco: nauki prawne i ekonomiczne skupiają 30% ogółu studiujących, techniczne — 20%, medycyna — 16%, humanistyczne i przyrodnicze po 15%, teologia — 5%; rolne i leśne — 2%²⁸. Luźna organizacja toku studiów i brak bodźców do pracy naukowej z jednej strony oraz niewystarczająca pomoc materialna i stosunkowo wysokie opłaty za studia, z drugiej, wpływają na to, że dość wysoki odsetek osób nie kończy podjętych studiów. Przeprowadzone w wybranych uniwersytetach badania wykazały, że na niektórych kierunkach kończy studia w przewidywanym terminie do 50% studiujących (np. na studiach technicznych — 46%, nauk społecznych i ekonomicznych — 46%, nauk społecznych i ekonomii — 65%, przyrodniczych — 56%, humanistycznych — 37%). Wysoki jest również odsetek osób (na wymienionych wyżej kierunkach dochodzi do 20%), które w ogóle nie kończą studiów.

²⁷ *Statistisches Jahrbuch...*, jw., s. 79; M. Boral, M. Suchocki, *Nauka*. W: *Monografia...*, t. II, s. 628.

²⁸ *Statistisches Jahrbuch...*, jw., s. 82.

Organizacja szkolnictwa średniego przygotowującego do studiów oraz sam system szkolnictwa wyższego przyczyniają się do utrwalenia elitarności wyższego wykształcenia. Znajduje to potwierdzenie w mieszczańskim charakterze środowiska studenckiego. Od 1949 r. liczba studentów pochodzenia robotniczego nie przekroczyła 5-6%. Ponadto 35% studiujących — to dzieci osób z wykształceniem akademickim, które stanowią około 2% ludności. Skład socjalny środowiska studenckiego przedstawiał się w roku akademickim 1966/1967 następująco: z rodzin robotniczych — stanowiących 49,8% społeczeństwa — pochodziło 5,2% ogółu studentów, z rodzin pracowników najemnych (*Angestellte*) — 22,7% społeczeństwa — 29,3%, z rodzin przemysłowców i samodzielnych przedsiębiorców (10,6%) — 14,5%, z rodzin samodzielnych producentów wiejskich (*selbstständige Landwirte* — 8,7%) — 3,5%, z rodzin urzędniczych (6,7%) — 33,7%, z tzw. wolnych zawodów (1,5%) — 1,5% studentów²⁹.

Do zmiany tego stanu rzeczy nie jest w stanie przyczynić się aktualna pomoc socjalna stosowana dla studentów ze strony państwa. W 1963 r. w NRF było 350 domów akademickich dysponujących łącznie 26 tys. miejsc³⁰. Większość studentów korzysta więc z pokoiów sublokatorskich. Pomoc stypendialna opiera się na funduszach przeznaczonych na te cele przez państwo oraz na stypendiach fundowanych przez organizacje społeczne, polityczne, spółki przemysłowe itp. W ramach stypendiów państwowych obowiązuje w chwili obecnej tzw. model honefski (*Honnefer Modell*) wypracowany po wieloletnich uzgodnieniach na konferencji przedstawicieli rządu NRF i rządów krajowych w Bad Honnef w r. 1957³¹. Przewiduje on pomoc materialną dla studentów, których rodziny nie są w stanie pokryć kosztów studiów oraz którzy wykazują lub roszą nadzieje na dobre wyniki naukowe. Stypendia otrzymują studenci na podstawie decyzji komisji wydziałowych. Liczba stypendystów korzystających z funduszu „modelu honefskiego” nie przekroczyła w żadnym okresie 20%. W 1963 r. z pomocy tej korzystało 33 100 studentów, tzn. 14,4% ogółu studiujących.

W licznych projektach reform (np. w zaleceniach Rady Naukowej z 1960 r.)³² najczęściej powtarzającą się tendencją jest propozycja wprowadzenia rygorów na studiach w postaci egzaminów kontrolnych, które mogłyby w poważnym stopniu (przyjmuje się nawet szacunkowo do 70%)

²⁹ R. Dahrendorf, *Bildung ist Bürgerrecht*, Hamburg 1968, s. 51.

³⁰ M. Boral, M. Suchocki, *Nauka...*, jw., s. 630.

³¹ M. Abelein..., jw., s. 45.

³² Por. K. Kolańczyk..., jw., s. 359 i n.

wyeliminować słabszych studentów, rozluźniając w ten sposób zatłoczone uczelnie i uzyskując miejsce dla nowych kandydatów.

5. Polityka naukowa NRF

Właściwa ocena nauki zachodnioniemieckiej jest być może zadaniem trudniejszym, niż w wypadku innych dziedzin życia kulturalnego NRF. Składa się na to szereg przyczyn, które powodują, że obok wielu tradycyjnych i przestarzałych schematów, posiadających wciąż w nauce Niemiec zachodnich swoje pełnoprawne miejsce, mamy do czynienia z gałęziami wybitnie nowoczesnymi, dysponującymi doskonałymi możliwościami rozwoju i wpływającymi na kierunki poszukiwań w nauce światowej. O wysokim poziomie nauki w NRF świadczy chociażby fakt zdobycia przez zachodnioniemieckich naukowców licząc od 1949 r. 6 nagród Nobla. NRF uchodzi za jedno z najbogatszych państw świata i może pozwolić sobie na zapewnienie nauce wszelkich warunków rozwoju. Toteż, obok zjawisk sygnalizujących niebezpieczne zaniedbania niektórych elementów życia naukowego, istnieje szereg dowodów, świadczących o zrozumieniu przez koła rządzące w NRF roli nauki we współczesnym świecie oraz znaczenia jej poziomu dla realizacji celów polityki ekonomicznej i międzynarodowej.

Na czoło badań naukowych wysuwają się w NRF raczej nauki przyrodnicze i techniczne. W takich specjalnościach jak fizyka, biologia i chemia podjęte badania pozwoliły na krytykę wartości i ważności stosowanych do niedawna teorii. Bardzo szybki rozwój nastąpił w zupełnie młodych wprowadzonych po 1955 r. dziedzinach, jak np. w fizyce atomowej, badaniach nad techniką lotniczą a także w elektronice i elektronicznej technice obliczeniowej. W naukach humanistycznych, obok tradycyjnie rozwijanych dyscyplinach (filozofia, historia, teologia) zwracać zaczął uwagę prężny rozwój nauk społecznych, zwłaszcza socjologii i nauk politycznych. Do tych ostatnich zaliczana jest osławiona *Ostforschung*, która posiada znaczenie przede wszystkim polityczne. Jednakże obok „nauki o Wschodzie” pojawił się w nauce niemieckiej inny nurt, zwany generalnie politologią, zajmujący się prawidłowościami rozwoju wewnętrznych stosunków społecznych, stosunków międzynarodowych, ruchów społecznych itp. Dyscypliny te, nie posiadając obciążenia akademickich tradycji nauki niemieckiej, zdołały osiągnąć już wysoki poziom naukowy, a dzięki temu poważne szanse na odegranie w najbliższej przyszłości ważnej roli w całokształcie nauki zachodnioniemieckiej.

Rząd federalny korzysta z dwojakiego sposobu popierania i finanso-

wania badań naukowych. Gros badań naukowych realizowanych jest w wyższych uczelniach i instytutach nie podlegających administracji i merytorycznej kontroli ze strony rządu federalnego. Z kasy państwowej asygnuje się w tych wypadkach określone sumy, które pośrednio lub bezpośrednio przekazywane są wyłącznie na określone badania interesujące rząd boński, zgodnie z przyjętym przezeń programem.

Drugą możliwością realizowania własnej polityki w zakresie badań naukowych jest prowadzenie placówek naukowych, finansowanych i podległych bezpośrednio merytorycznie władzom związkowym. Ta druga ewentualność nie posiada w Niemczech tradycji i stosowana jest w odniesieniu do zagadnień nie będących w centrum zainteresowania władz NRF. Ten paradoksalny stan rzeczy spowodowany jest niezależnie od sprzeciwu rządów krajowych, brakiem zaplecza w postaci ośrodków badań podstawowych i kadry naukowej. Toteż omawiane instytuty są najczęściej tradycyjnymi ośrodkami naukowymi, założonymi przed lub po I wojnie światowej. Badania w tych placówkach poświęcone są problemom socjalnym oraz związanym z organizacją i administracją państwową. Są to m. in. problemy gospodarki rolnej i leśnej, przemysłu środków spożywczych, zagadnienia związane z organizacją służby zdrowia, transportu, budownictwa mieszkaniowego, dokumentacji prawnej i archiwalnej itp. Do instytucji tradycyjnie zaliczanych jako instytuty federalne należą: Federalny Urząd Zdrowia (*Bundesgesundheitsamt*), Zakład Fizyki i Techniki (*Physikalisch-Technische Bundesanstalt*) w Berlinie zach. oraz Zakład Fizyki i Techniki w Brunszwiuku³³.

Udział rządu federalnego w wysiłkach na rzecz ogólnego rozwoju nauki w Niemczech zachodnich polega przede wszystkim na rozbudowie istniejącej sieci szkół wyższych i dotowania organizacji, kierujących życiem naukowym w NRF, tj. *Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG)* i Towarzystwa im. Maxa Plancka (*Max Planck-Gesellschaft*)³⁴. Uniwersytety dotowane są w pierwszym rzędzie z kasy rządów krajowych, które w większości wypadków nie dysponują odpowiednimi zasobami finansowymi na te cele. Wynikła stąd konieczność pomocy ze strony rządowego stanowić od szeregu lat powód przetargów i niezadowolonia, zwłaszcza najbardziej zainteresowanych — profesorów i studentów — i zmusza rząd boński do stałego zwiększania swego udziału w finansowaniu badań. Związek dołączył się do finansowania badań naukowych po raz

³³ M. Abelein..., jw., ss. 40-47.

³⁴ M. Boral, M. Suchocki, *Nauka...*, jw., s. 613 i n.; *Formierte Universität*. Berlin 1968 s. 250.

pierwszy w 1956; jeszcze w r. 1957 dotacje te wynosiły zaledwie 24,4 mln DM, która to suma w 1963 r. wzrosła do 211 mln DM.

Główne kierunki polityki naukowej rządu bońskiego formuje program opublikowany w sprawozdaniu rządowym z dnia 18 stycznia 1965 r. Wymienia ono sześć podstawowych dziedzin, których rozwojem rząd federalny jest szczególnie zainteresowany. Są to: 1) ogólny rozwój systemu badań naukowych, 2) badania jądrowe, 3) badania przestrzeni kosmicznej, 4) elektronika i elektroniczna technika obliczeniowa, 5) badania nad potencjałem obronnym oraz 6) rozwój szkolnictwa wyższego³⁵.

W rządzie federalnym politykę w zakresie badań naukowych realizuje Ministerstwo do spraw Badań Naukowych (*Ministerium für Wissenschaftliche Forschung*), które popiera również badania pojedynczych instytutów i uniwersytetów, posiadające szczególne, ponadregionalne znaczenie. Dotyczy to takich przykładów, jak działalność Instytutu Dokumentacji we Frankfurcie nad Menem, Zakładu Dokumentacji Badań Jądrowych czy też Zakładu Dokumentacji Lotniczej. Ministerstwo uprawnione jest jedynie do realizacji rządowego programu badań, nie posiada oficjalnych uprawnień koordynacji ogółu badań naukowych, czy możliwości wpływania na rozwój szkolnictwa wyższego. Federalny program badań naukowych przewiduje preferencje niektórych zakresów nauki. Do takich należą badania jądrowe i badania związane z potencjałem militarnym. Rozpoczęcie z wielkim rozmachem badań jądrowych możliwe było dopiero po 1955 r., tj. po uzyskaniu zgody mocarstw zachodnich. Z uwagi na potrzebę współdziałania w tym zakresie wielu pokrewnych dyscyplin, przede wszystkim technicznych i przyrodniczych, znaczna ich część zlokalizowana została na terenie szkół wyższych. Niezależnie jednak od tej sieci placówek, prowadzone są intensywne badania w instytutach specjalistycznych, np. w Centrum Badań Jądrowych w Karlsruhe. W okresie od 1956 do 1963 r. wydano na te cele z samych środków państwowych 2 mld DM³⁶.

Badania nad przestrzenią kosmiczną rozpoczęto w 1962 r. Powołano w tym celu specjalny wydział w ministerstwie, które w 1962 r. przeznaczyło na ten cel 3,8 mln DM, rok później — 11 mln DM. Najważniejsze środki finansowe przeznacza się jednakże na badania związane z potencjałem obronnym NRF. W 1962 r. pochłonęły one 29,2% środków państwowych wyasygnowanych na badania naukowe (409,1 mln DM), w 1963 r. udział ten wzrósł do 33,8% (546,2 mln DM)³⁷. Badania te po-

³⁵ M. Abelein..., jw., s. 40; *Formierte Universität...*, jw., s. 78.

³⁶ M. Abelein..., jw., s. 44.

³⁷ M. Abelein..., jw., s. 44.

święcone są najczęściej rozwiązywaniu konkretnych problemów wojskowych, jak np. broni pancernej, obronie przeciwlotniczej, skutkom działań broni nuklearnej, bakteriologicznej i chemicznej, technice łodzi podwodnych itp.

Koordinacją badań naukowych w NRF zajmuje się *Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG)*. Jest to instytucja o charakterze samorządowym. Należą do niej wszystkie uniwersytety i szkoły wyższe będące członkami Zachodnioniemieckiej Konferencji Rektorów, Akademii Nauk, Towarzystwo im. M. Plancka, Niemiecki Związek Zrzeszeń Naukowo-Technicznych, Towarzystwo Niemieckich Przyrodników i Lekarzy, Federalny Zakład Fizyki i Techniki i Towarzystwo Fraunhofera Wiedzy Stosowanej. DFG powstała w 1949 r., początkowo jako *Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft*; obecną nazwę przyjęła po fuzji z *Deutscher Forschungsrat*, jaka nastąpiła w 1951 r. DFG jest statutowo organizacją samodzielną, działającą przez wybieralne organa — kuratorium i komisje specjalistyczne. Jednakże bazę jej działalności stanowi ustalenie współpracy w dziedzinie nauki między placówkami naukowymi, administracją państwową i gospodarką. Stąd w składzie kuratorium napotykamy przedstawicieli rządu federalnego, rządów krajowych oraz większych monopolii przemysłowych. DFG popiera według własnego uznania wszystkie gałęzie nauki, finansuje nowe projekty naukowe i badania eksperymentalne. Prócz tego spełnia rolę organu doradczego *Bundestagu* i innych władz w sprawach naukowych, jak również koordynuje współpracę naukową NRF z zagranicą. DFG dysponuje środkami finansowymi otrzymanymi od rządu federalnego, rządów krajowych oraz od przemysłu, który finansuje potrzeby DFG za pośrednictwem *Stifterverband für die Deutsche Wissenschaft*. Od 1962 r. otrzymuje też stałe dotacje z kasy Fundacji Fritza Thyssena. W dniu 4 czerwca 1964 r. podpisane zostało porozumienie między rządem federalnym a rządami krajowymi, które przewiduje 50% udział rządu federalnego w pokrywaniu potrzeb finansowych DFG, przy pozostawieniu drugiej połowy w zobowiązaniach poszczególnych krajów NRF³⁸.

Odrębną rolę polegającą na popieraniu awangardowych badań spełnia Towarzystwo im. Maxa Plancka. Nawiązuje ono do tradycji założonego w 1911 r. *Kaiser Wilhelm-Gesellschaft*, które stawiało sobie za cel udzielanie pomocy w prowadzeniu badań naukowych nie związanych z pracą uniwersytetów, bądź innych instytucji naukowo-dydaktycznych. Terenem

³⁸ M. Abelein..., jw., ss. 41-42; H. Heer, *Die Monopole und die Festung Wissenschaft*. W: S. Leibfried (hrsg), *Wider die Untertanenfabrik*. Köln 1967, ss. 67-83.

działalności Towarzystwa są przede wszystkim samodzielne instytuty badawcze, w ilości ponad 50 placówek. Dotacje na badania pochodzą w 80% ze źródeł rządowych, w 20% z przemysłu. Podobnie jak *DFG*, Towarzystwo zdane było początkowo na możliwości rządów krajowych. Rząd boński rozpoczął dofinansowywanie Towarzystwa w 1956 r. (dotacje w 1962 r. wyniosły 24,4 mln DM, w r. 1963 — 33,8 mln), przy czym związane były one ze złożonym równocześnie zapotrzebowaniem na badania atomowe i przestrzeni kosmicznej³⁹.

Znaczną rolę w rozwoju badań naukowych odgrywają zachodnioniemieckie koła gospodarcze. W cieniu tradycyjnych form badań naukowych i życia uniwersyteckiego powstała niezwykle silna sieć placówek badawczych przy przedsiębiorstwach oraz spółkach i koncernach przemysłowych. Zaledwie skromne informacje o jej działalności przekazywane są opinii publicznej. Początki tej formy badań wyszły z laboratoriów przyzakładowych, które w krótkim czasie rozrosły się do poważnych instytucji naukowych. Obecnie istnieje tendencja do zakładania wychodzących poza pojedyncze przedsiębiorstwa, kierunkowych instytutów naukowych, pracujących wyłącznie na potrzeby przemysłu.

Niezależnie od własnej sieci koła przemysłowe potrafiły zdobyć poważne wpływy również w nauce uniwersyteckiej, graniczące nieomal z uzależnieniem danego uniwersytetu od polityki ekonomicznej. Sytuacja ta spowodowała w ostatnim czasie szereg sygnałów alarmowych, skierowanych pod adresem opinii publicznej. Podporządkowanie sobie nauki przez wielki kapitał odbywa się przez ingerencje głęboko sięgające w strukturę uczelni, majoryzowanie składu komisji opiekuńczych i organów samorządowych życia naukowego, operowanie systemem dotacji finansowych. Wielu naukowców angażowanych jest indywidualnie do prac na rzecz przemysłu i w oficjalnych organach koncernów. Istotną wreszcie rolę odgrywają komitety związane bezpośrednio z przemysłem. Są to przede wszystkim *Stifterverband für die deutsche Wissenschaft* oraz *Gesprächskreis Wissenschaft und Wirtschaft*, powołane i utrzymywane przez *Bundesverband der Deutschen Industrie*. *Stifterverband*, któremu przypisuje się rolę „naukowo-politycznego kartelu” działa od początku istnienia NRF. Sumy, jakimi dysponuje, nie są zbyt imponujące (w 1965 r. wyniosły 36 mln DM), podczas gdy w tym samym roku rządy krajowe wydatkowały łącznie ponad 2 mld), lecz są to już wystarczające kwoty manipulacyjne, równe np. trzeciej części możliwości finansowych *DFG*⁴⁰.

³⁹ M. Abelein..., jw., ss. 42 - 43.

⁴⁰ H. Heer..., jw., s. 76.

Dzięki nim, jak też przez wykorzystanie szeregu dalszych kontaktów, *Stifterverband* wpływa na wybór tematyki badań i rozdział środków, a poprzez swe opinie i sugestie wyprzedza większość ważnych decyzji państwowych. Prócz wyżej wymienionych istnieje na terenie NRF szereg dalszych instytucji, spełniających rolę organizatorów i mecenasów nauki. Są to organa czasem luźniej związane z przemysłem, bądź też o regionalnym lub lokalnym, w odniesieniu do poszczególnych uczelni, zasięgu. Zdaniem niektórych obserwatorów, zwłaszcza naukowców z NRD, wpływy kół przemysłowych w NRF na naukę naruszają równowagę w traktowaniu poszczególnych jej dyscyplin. W latach 1949 - 1958 rozdział środków przekazanych przez przemysł na naukę kształtował się następująco: 72% otrzymały dyscypliny przyrodnicze i techniczne, 17% nauki humanistyczne i społeczne, a tylko 11% nauki medyczne⁴¹. Może to stanowić zagrożenie dla prawidłowego kierunku rozwoju nauki, który — determinowany wyścigiem zdobyczy technicznych — coraz bardziej zatracza kontakt ze strukturą rzeczywistych potrzeb społeczeństwa.

6. Organizacja życia artystycznego

Władze państwowe w NRF w niewielkim stopniu poczuwają się do obowiązku otoczenia opieką sztuki i życia artystycznego oraz do prowadzenia programowej polityki kulturalnej w tym zakresie. Podnosi to znacznie rolę różnych form mecenatu, które rozrosły się w postaci licznych towarzystw, fundacji, stowarzyszeń i grup programowych, związanych z określonymi środowiskami społecznymi. Dużo zainteresowania rozwojem życia artystycznego wykazują koła przemysłowe. Z dotacji monopoli utrzymywane są m. in. *Deutscher Kunstrat* oraz *Kulturkreis im Bundesverband der Deutschen Industrie*. Innym poważnym potentatem w zakresie popierania życia artystycznego i kształtowania gustów szerokich warstw ludności są organizacje kościelne⁴².

W polityce rządowej kompetencje w zakresie życia artystycznego powierzone są w całości ministerstwu kultury w poszczególnych krajach NRF. Roczne wydatki z tego tytułu wynoszą około 1,5 mld DM, z których połowa realizowana jest przez wspomniane ministerstwa⁴³. Druga połowa natomiast obciąża budżet gmin. Koordynacja tej polityki na szczeblu

⁴¹ H. Heer..., jw., s. 75.

⁴² Por. M. Boral, M. Suchocki, *Życie artystyczne*. W: *Monografia...*, jw., cz. II, ss. 637 - 668.

⁴³ M. Abelein..., jw., s. 65.

ogólnokrajowym dokonuje się podobnie jak w polityce szkolnej i naukowej — poprzez Stałą Konferencję Ministrów Kultury oraz podległą jej — Komisję do spraw Sztuki (*Kunstausschuss*).

W wyniku takiej organizacji opieki nad życiem artystycznym, treści i poziom dzieł sztuki i literatury Niemiec zachodnich zdają się odzwierciedlać rzeczywisty stan zapotrzebowania społeczeństwa — wraz z całym bagażem jego postępowych jak i reakcyjnych tendencji — na przeżycia ideowe i etyczne. Sztuka stała się równocześnie środkiem penetracji politycznej i oddziaływania światopoglądowego co znaczniejszych mecenasów (jak np. możnych kół przemysłowych oraz obu organizacji kościelnych). Trudno jednak nie dostrzec, że w powodzi różnych stanowisk i propozycji brakuje w NRF czynnika, który mógłby podjąć walkę z zalewem filmów i powieści brukowych, pornograficznych, jawnie reakcyjnych pozycji militarystycznych i odwetowych (dla przykładu tzw. *Schlesiendichtung*, *Ostpreussendichtung*) i skierować zainteresowanie odbiorców ku problemom bliższym ideowej odnowie i demokratyzacji społeczeństwa w NRF, czego oczekiwała światowa opinia publiczna po ostatniej wojnie.

Zainteresowania rządu federalnego rozwojem sztuki są minimalne. Roczne wydatki na te cele wynoszą 20 mln DM i realizowane są poprzez Wydział III Ministerstwa Spraw Wewnętrznych noszący nazwę *Kulturelle Angelegenheiten des Bundes*. Środki te przeznaczone są na utrzymanie niektórych, reprezentacyjnych zespołów artystycznych, jak *Bamberger Symphoniker*, Radiowa Orkiestra Symfoniczna, czy *Filharmonia Hungarica*. Z tej samej kwoty dofinansowane są ważniejsze imprezy kulturalne o krajowym względnie międzynarodowym zasięgu, jak np. wystawa nowoczesnej plastyki *Documenta* w Kassel, festiwale muzyczne w Beyreuth i Recklinghausen itp. Związek finansuje również (wspólnie z rządami krajowymi) tzw. *Stiftung Preussischer Kulturbesitz*. Zadaniem tej fundacji, utworzonej 25 lipca 1957 r., jest opieka nad najważniejszymi muzeami i zbiorami, a więc archeologicznymi i sztuki antycznej, kultur egzotycznych, malarstwa średniowiecznego i współczesnego, przedmiotów sztuki rękodzielniczej, instrumentów muzycznych oraz ważniejszych bibliotek. Fundacja jest oczywiście w stanie pokryć tylko część zapotrzebowania muzealnictwa, toteż rządy krajowe asygnują dodatkowe kwoty na utrzymanie zbiorów, znajdujących się na terenie ich krajów⁴⁴.

Zastrzeżony konstytucyjnie brak rządowego programu polityki kulturalnej i odpowiedniego pionu administracji państwowej najwięcej kłopotów przysparza rządowi federalnemu wobec stałego wzrostu znaczenia

⁴⁴ M. Abelein..., jw., ss. 65 - 66.

prasy, radia i telewizji. *Bundestag* posiada wprawdzie prawo do wydania ramowej ustawy regulującej sytuację prawną w zakresie tzw. środków masowego przekazu, jednak wobec sprzeczności poglądów żaden projekt nie uzyskał poparcia większości. W dniu 29 listopada 1960 r., po wieloletnich pracach, *Bundestag* uchwalił ustawę regulującą zasady działalności dwóch centralnych radiostacji (tzw. *Deutsche Welle* oraz *Deutschlandfunk*), które emitują częściowo program przeznaczony dla europejskiej zagranicy. Nadzór rządu federalnego polega na tym, że reprezentanci Ministerstwa Spraw Wewnętrznych są członkami rad nadzorczych, dyrekcji i rad programowych obu rozgłośni. Obie radiostacje korzystają z dotacji Związku⁴⁵.

W zamierzeniach wnioskodawców wymieniona ustawa regulować miała również zasady emitowania II programu telewizji zachodnioniemieckiej. Przeszkody formalne zdołano pokonać dopiero w 1963 r.⁴⁶ II program telewizyjny nadawany od 1 kwietnia 1963 r. opracowywany jest przez ośrodek w Moguncji. Organ zwierzchni ośrodka, tzw. Rada Telewizyjna składa się z 66 członków, w tym 11 reprezentuje kraje, 3 – władze federalne, 12 – partie polityczne, ugrupowania społeczne itd.

III. NIEMIECKA REPUBLIKA DEMOKRATYCZNA

1. Założenia polityki kulturalnej

Już od pierwszych dni po zakończeniu II wojny światowej kierunek rozwoju kulturalnego na terenie dzisiejszej NRD był konsekwentnym zaprzeczeniem treści życia społecznego i kulturalnego okresu faszystowskiego i służyć miał uzdrowieniu moralnemu narodu niemieckiego. Proces ten zgodny był z założeniami leżącymi u podstaw budowy ustroju socjalistycznego. Przemiany, jakie rozpoczęły się po wojnie we wschodniej części Niemiec możliwe były dzięki dojściu do głosu zdecydowanej programowo siły politycznej, jaką stanowili komuniści i socjaliści, późniejsi członkowie Socjalistycznej Partii Jedności Niemiec (*SED*) oraz dzięki wzrom i pomocy udzielonej niemieckim komunistom przez Związek Radziecki. Jako konsekwentna przeciwniczka faszyzmu dysponująca doświad-

⁴⁵ M. Boral, M. Suchocki, *Srodki masowego oddziaływania kulturalnego*. W: *Monografia...*, jw., t. II., ss. 681 - 688.

⁴⁶ Por. M. Boral, M. Suchocki, *Srodki...*, jw., s. 685 i n.; M. Boral, K. M. Pospieszalski, *Zatarg telewizyjny przed Trybunałem Konstytucyjnym NRF*. „Przegląd Zachodni” nr 6/1961, ss. 338 - 345.

zeniami walki i przeciwdziałania wpływom nacjonalistycznym i militarystycznym, niemiecka partia komunistyczna była najbardziej powołana do przeprowadzenia demokratycznej odnowy Niemiec.

Przystąpienie do realizacji i rewolucji kulturalnej stało się możliwe na terenie radzieckiej strefy okupacyjnej dzięki politycznej i materialnej pomocy ZSRR. Polegała ona na dostarczeniu niezbędnych środków do podjęcia pracy ideologicznej i kulturalnej, na udzielaniu poparcia organizacjom demokratycznym, na współdziałaniu przy uruchomieniu bazy poligraficznej i działalności radiowej. W miejsce wycofanych książek utrzymanych w duchu narodowego socjalizmu wprowadzono wybitne pozycje klasyki niemieckiej oraz przekłady dzieł pisarzy rosyjskich i radzieckich, które drukowane były nakładem radzieckich wydawnictw. Obfite wykorzystywanie wzorów radzieckich znalazło swój wyraz w naśladowaniu organizacji życia kulturalnego, popieraniu rozwoju ruchu amatorskiego, otoczeniu troskliwą opieką działalności kulturalnej na terenie zakładów pracy itd. Wysiłki te miały w pierwszym rzędzie na celu dogłębne rozprawienie się z pozostałościami faszyzmu, zaszczerpienie w świadomości społecznej ideologii, która miała przewyciężyć szowinistyczne i militarystyczne nawyki myślenia. W dalszej perspektywie przewidywano już wówczas stworzenie nowego wzorca kulturowego, opartego na założonych socjalistycznych przemianach w ekonomice i w życiu politycznym. Postawiony przed społeczeństwem program przewidywał miast kontynuacji życia kulturalnego okresu cesarstwa i Republiki Weimarskiej — narodzenie się nowej kultury, która byłaby „renesansem niemieckiego ducha humanistycznego i renesansem całego niemieckiego społeczeństwa”.

W tym celu należało stworzyć podwaliny nowego systemu szkolnego, nowe wzorce kulturowe, odpowiednie warunki prowadzenia badań naukowych oraz rozwoju twórczości artystycznej. Zadanie skupiania i mobilizacji całej postępowej inteligencji dla podjęcia pracy kulturalnej podjął Związek Kulturalny dla Demokratycznego Odnowienia Niemiec (*Kulturbund zur demokratischer Erneuerung Deutschland*), który powołano w dniu 4 lipca 1945 r.⁴⁷. Jego inicjatorami byli Johannes R. Becher, Bertolt Brecht, Willy Bredel, a także Anna Seghers, Aleksander Abusch, i inni. W programowym Manifeście *Kulturbund* przewidywał stworzenie zwartego bloku, którego jednym z zadań miało być występowanie przeciw wszelkim przejawom faszyzmu. *Manifest* zapowiedział również główny

⁴⁷ Por. T. Piotrowiak, M. Suchocki, *Rewolucja kulturalna w NRD*, W: *Monografia Niemiec Współczesnych*, t. I. *Niemiecka Republika Demokratyczna*. Poznań 1963, s. 308.

kierunek odnowy kulturalnej, jakim miała być praca z młodzieżą. Według swych założeń Związek powstał i miał działać na terenie całego obszaru niemieckiego. Jednakże konsekwentna działalność marksistowskiego Prezydium Związku wywołała najpierw zaniepokojenie, a następnie sprzeciw amerykańskich i brytyjskich władz okupacyjnych. W rezultacie władze te zawiesiły działalność Związku w amerykańskim i brytyjskim sektorze Berlina. Na terenie Niemiec zachodnich Związek nie rozwinął w żadnym okresie równie bogatej jak w NRD działalności. Rozwój tych oddziałów, które potrafiły przetrwać niesprzyjające warunki (Düsseldorf, Bremen, Mainz, Bawaria) został przerwany zakazem rządu w 1953 r.⁴⁸

Centralne założenia rozwoju kulturalnego NRD określone zostały w trzech podstawowych kierunkach programowych. Pierwszym jest pomoc i opieka nad ruchem twórczym, a zwłaszcza działalnością artystyczną w duchu realizmu socjalistycznego. Oczekuje się, że utwory artystyczne powstałe w NRD zawierają będą pełną akceptację i zaangażowanie się po stronie demokratycznego państwa niemieckiego. Drugim zakresem życia kulturalnego jest amatorski ruch artystyczny mający za zadanie dostarczenie szerokim kręgom społecznym ciekawej rozrywki i form wypoczynku. Ruch ten prowadzić ma do wykształcenia bardziej ambitnych zapotrzebowań na treści i wysoki poziom artystyczny w sztuce. Ruch amatorski spełniać ma również zadanie aktywizacji przeciętnego odbiorcy starając się wciągnąć go w krąg własnych poszukiwań oraz odnajdując go w trakcie jego codziennych zajęć, tj. na terenie zakładu pracy i osiedla mieszkaniowego. Trzecim wreszcie kierunkiem programowym jest poszukiwanie w tradycjach niemieckiej kultury najwartościowszych idei humanistycznych, które mają stworzyć na użytek mas społecznych podstawę do dyskusji i określenia współczesnego ideału człowieka. Przywódcy NRD traktują rozwój kultury jako zadanie historyczne wobec światowej kultury socjalistycznej, a zwłaszcza wobec całego narodu niemieckiego w obu państwach niemieckich. Postawa pisarzy i artystów powinna wskazać drogę twórczości w Niemczech zachodnich, co wynika z założenia, że NRD stawia sobie za cel stworzenie modelu socjalistycznego państwa narodu niemieckiego. Na posiedzeniu Rady Państwa NRD, 18 października 1968 r. minister kultury NRD Klaus Gysi sformułował praktyczne zasady polityki kulturalnej. Do nich należy m. in.:

- uznanie kierowniczej roli partii komunistycznej w polityce kulturalnej, która sprowadza się do wytyczania kierunków rozwojowych, planowa-

⁴⁸ Por. H. Ischreyt..., jw., ss. 289 - 290.

- nia i kierowania kulturą. Dzięki temu kierownictwu możliwy jest dynamiczny charakter nowych propozycji form życia kulturalnego;
- podporządkowanie rozwoju kulturalnego NRD generalnym założeniom przemian społecznych, oznaczających przejście z ustroju kapitalistycznego do socjalistycznego;
  - uznanie za podstawowy kierunek polityki kulturalnej pogłębianie przyjaźni między NRD a Związkiem Radzieckim i innymi krajami socjalistycznymi;
  - tworzenie takich wartości i treści kulturowych, które bazując na niemieckich ideałach humanizmu oraz na tradycjach rewolucyjnego ruchu robotniczego w Niemczech, stać się mogą ogólnonarodowym skarbem, pozostając kulturą całego społeczeństwa NRD ⁴⁹.

2. Struktura organizacyjna życia kulturalnego

Od momentu powstania NRD organizacja życia kulturalnego ujęta została w ramy systemu administracyjnego państwa oraz działalności organizacji społecznych. Za całość polityki kulturalnej odpowiedzialne są w pierwszym rządzie centralne władze NRD, które zgodnie z konstytucją reprezentują naród jako „demokratycznie wybrane przedstawicielstwo ludowe”. Najwyższymi urzędami, odpowiedzialnymi za realizację polityki kulturalnej są reprezentowane w Radzie Ministrów — Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego i Zawodowego, Ministerstwo Nauki i Techniki, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Ministerstwo Kultury. Wymienić należy również państwowe urzędy: szkolenia zawodowego, d. s. młodzieży, sekretarza stanu d. s. zastosowań techniki elektronicznej oraz państwowe komitety: kultury fizycznej i sportu oraz radiofonii i telewizji. Kierownicy tych organów nie są członkami rządu, lecz przysługują im niektóre uprawnienia ministerialne oraz podlegają bezpośrednio Radzie Ministrów ⁵⁰.

Równorzędnym partnerem centralnej administracji kulturalnej są organizacje społeczne i związki zawodowe. Ich zasługą jest szeroki rozwój

⁴⁹ Por. *Die Entwicklung des geistig-kulturellen Lebens im gesellschaftlichen System des Sozialismus. Materialien der 13. Sitzung des Staatsrates der DDR vom 18. Oktober 1968*. Berlin 1968. ss. 14 - 15.

⁵⁰ Por. S. Petzold, *Aufgaben und Funktion des Ministerrates bei der Gestaltung des entwickelten gesellschaftlichen Systems des Sozialismus in der Deutschen Demokratischen Republik*. „Dokumentation der Zeit. Informations-Archiv”. Heft 403/1968, s. 1 i n. (tłumaczenie według L. Janicki, *Naczelne organa władzy i administracji państwowej Niemieckiej Republiki Demokratycznej po 20 latach jej istnienia*. „Przegląd Zachodni” nr 4/1969 s. 311 i n.).

amatorskiego ruchu artystycznego, który przykładowo obejmował w 1964 r. ponad 3,5 tys. teatrów i kabaretów, 1,5 tys. zespołów tanecznych, ponad 100 orkiestr symfonicznych i kameralnych, 500 chórów itd.⁵¹

Polityka kulturalna NRD ma charakter wyraźnie postulatyczny. Kieruje się ona według jasno zakreślonych celów ideologicznych i politycznych, które obowiązują zarówno działaczy i organizatorów życia kulturalnego, jak i twórców, pisarzy i artystów. W realizacji programu ważną rolę odgrywają konferencje programowe i ideologiczne organizowane przez SED, Ministerstwo Kultury oraz związki zawodowe. Najsilniejszego impulsu dostarczają działalności kulturalnej zalecenia organizacji partyjnych. Sformułowania przyjęte przez Zjazdy SED oraz plenarne posiedzenie Komitetu Centralnego są podstawą dalszych kierunków rozwoju polityki kulturalnej. SED traktowana jako przodująca siła narodu nadaje formom życia społecznego, w tym i kulturalnego, charakter wychodzący naprzeciw interesom ludzi pracy. Formy życia kulturalnego oraz szkolnictwa traktowane są jako środki służące formowaniu świadomości socjalistycznej społeczeństwa i jako takie związane powinny być z przemianami zachodzącymi w życiu gospodarczym i wewnętrznym ustroju państwowego.

Rozszerzeniem i kontynuacją polityki partii w zakresie kultury są organizowane systematycznie programowe konferencje kulturalne. Do takich należą Zjazdy Związku Pisarzy NRD, Kongresy Związku Kulturalnego, I i II Konferencja w Bitterfeld, a w ostatnich latach dwa posiedzenia Rady Państwa NRD (w 1967 i 1968 r.), poświęcone wyłącznie zagadnieniom polityki kulturalnej. I Konferencja w Bitterfeld odbyła się w dniach 24 i 25 września 1959 r.⁵² Był to zjazd pisarzy i artystów, którzy na zaproszenie *Mitteldeutscher Verlag* (Halle-Saale) przybyli do młodego ośrodka przemysłowego w górach Harzu. Konferencja sformułowała szereg postanowień, które okazały się w dalszej działalności kulturalnej podstawowymi założeniami twórczości artystycznej i traktowane są jako obowiązujące do chwili obecnej. Plonem konferencji było nakreślenie zasad powiązania życia artystycznego ze środowiskami pracy w rolnictwie i przemyśle, co realizować zaczęto przez przenoszenie się pisarzy do małych osiedli robotniczych i wiejskich (*Strittmatter*), przez podejmowanie pracy w przemyśle (*Fühmann*) oraz przez popularyzację twórczości robotników i pomoc twórcom — amatorom, rekrutujących się z tych środowisk.

⁵¹ Por. T. Piotrowiak, *II Konferencja w Bitterfeld — kolejnym etapem rozwoju kultury w NRD*. „Przegląd Zachodni” nr 3/1964, s. 181.

⁵² Por. T. Piotrowiak, *Konferencje kulturalne w NRD*. „Przegląd Zachodni” nr 4/1960, ss. 330 - 334.

Spopularyzowano hasło *Greif zur Feder Kumpel, die sozialistische Nationalkultur braucht dich*. Podsumowaniem akcji, rozpoczętych w wyniku postanowień I Konferencji bitterfeldzkiej, stała się II Konferencja w Bitterfeld, 24 i 25 kwietnia 1964 r.⁵³ Była ona okazją do stwierdzenia przemian zaszłych w literaturze niemieckiej. Po piętnastu latach, podczas których podejmowano problematykę okresu faszystowskiego oraz ostatniej wojny, literatura NRD zaczęła interesować się powojenną rzeczywistością w obu państwach niemieckich. Obok pisarzy starszego pokolenia pojawili się młodzi, których dojrzałość artystyczna związana była bezpośrednio z rozwojem NRD.

3. Szkolnictwo

Wprowadzany przez szereg lat w życie system szkolnictwa i oświaty w NRD uważa się za jedno z największych osiągnięć w polityce kulturalnej w skali światowej. Aktualna struktura szkolnictwa oraz wypracowane w nim metody pedagogiczne i wychowawcze są wynikiem wieloletnich doświadczeń i dyskusji, prowadzonych również na forum publicznym. W dyskusjach tych brały udział szerokie kręgi społeczeństwa począwszy od kół rodzicielskich w szkołach a skończywszy na masowych konferencjach i wiecach oraz kampaniach prasowych.

W pierwszych miesiącach po zakończeniu działań wojennych dwie największe partie działające w radzieckiej strefie okupacyjnej — KPD i SED — wydały wspólną odezwę (18 października 1945 r.) w sprawie demokratycznej reformy szkolnej⁵⁴. W odezwie sformułowane zostały założenia przyszłego szkolnictwa Niemiec wschodnich. Nowe pokolenie miało być wychowane w duchu demokratycznym i przyjaźni między narodami, a kadra nauczycielska oczyszczona z osób obciążonych poglądami nacjonalistycznymi i militarystycznymi. Jednolity system szkolny obejmować miał nieodpłatnie całą młodzież, postanowiono przygotować nowe plany nauczania i podręczniki; reformie ulec miały też uniwersytety i szkolnictwo wyższe. Zapowiedziano także rozdział między szkołą i kościołem oraz likwidację szkół prywatnych. W maju i czerwcu 1946 r. podjęto we wszystkich prowincjach strefy radzieckiej *Uchwałę o demokratyzacji niemieckiej szkoły*⁵⁵. Realizacja jej postanowień wymagała zmia-

⁵³ Por. T. Piotrowiak, *II Konferencja...*, jw., ss. 179 - 182.

⁵⁴ Por. T. Piotrowiak, M. Suchocki, *Oświata i wychowanie*. W: *Monoografia...*, jw., t. I., s. 312.

⁵⁵ Por. T. Piotrowiak, *Reforma szkolnictwa w NRD*. „Przegląd Zachodni” nr 5/1959, s. 136 i n.

ny około 3/4 stanu personelu nauczycielskiego, co stworzyło potrzebę zatrudnienia około 40 tys. nowych nauczycieli. Osoby te wyszukiwano wśród pracowników różnych zakładów i urzędów, i po krótkich kursach przygotowawczych wysyłano do pracy w szkołach. Uzupełniali oni następnie wykształcenie w trybie zajęć wieczorowych.

Już w tym okresie rozpoczęto likwidację szkół jednoklasowych i tworzenie tzw. szkół centralnych, o pełnej liczbie oddziałów klasowych i z kompletną kadrą nauczycielską. Uczęszczały do nich dzieci ze wsi, w których poprzednio istniały szkoły jednoklasowe. W latach 1945 - 1948 liczba szkół jednoklasowych zmalała z 4114 do 1407. Całkowita ich likwidacja nastąpiła dopiero pod koniec lat pięćdziesiątych.

Do 1955 r. obowiązywała w NRD ośmioklasowa szkoła podstawowa po której przejmowała kształcenie 2-letnia szkoła zawodowa lub 3-letnia ogólnokształcąca. Od 1955 r. zaczęto wcielać w życie nową strukturę szkolnictwa, która przewidywała powszechne wykształcenie w 10 klasowej ogólnokształcącej szkole politechnicznej. Podstawą politechnizacji szkół w NRD miało być włączenie w proces nauczania zajęć produkcyjnych. Po trwającej blisko 2 lata dyskusji toczony wśród pedagogów i społeczeństwa Izba Ludowa NRD przyjęła *Ustawę o socjalistycznym rozwoju szkolnictwa NRD* w dniu 2 grudnia 1959 r.⁵⁶ Rozpoczęto wówczas długoletni proces zmiany struktury szkolnej, rozbudowywania kontaktów szkoły z przemysłem i spółdzielczością rolniczą oraz stworzenia nowego programu nauczania, w którym udział uczniów w pracy produkcyjnej odegrać miał ważną rolę kształcącą i wychowawczą. W dniu 25 lutego 1965 r. przyjęto *Ustawę o jednolitym socjalistycznym szkolnictwie*, w której uwzględnione zostały doświadczenia poprzednich pięciu lat⁵⁷. Według intencji ustawodawcy akt ten zakończyć miał proces organizacyjny reformy szkolnej i ustanowić strukturę szkolną odpowiadającą wymaganiom najbliższych kilkudziesięciu lat. Nowa ustawa utrzymywała w mocy powszechny obowiązek ukończenia 10-cio klasowej szkoły politechnicznej. W szkole tej prowadzi się już od pierwszych klas zajęcia politechniczne, zapoznaje się uczniów ze strukturą gospodarki narodowej, zwłaszcza tych gałęzi, które rozwinięte są w danym regionie. W klasach starszych jeden dzień w tygodniu przeznaczony jest wyłącznie

⁵⁶ Por. T. Piotrowiak, *Reforma szkolnictwa...*, jw., ss. 136-142.

⁵⁷ Por. Z. Jaśkiewicz, *System oświaty w NRD w ujęciu nowej ustawy*. „Przegląd Zachodni” nr 2/1965, ss. 340-343; K. H. Günther *Założenia ustawy o socjalistycznym systemie oświaty w NRD*. „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 3/41/1966, ss. 159-170; *Bildung für heute und morgen. Eine Information über das einheitliche sozialistische Bildungssystem der DDR*. Berlin 1968, s. 80.

na pracę w fabryce, względnie w spółdzielni produkcyjnej, współpracującej ze szkołą. Zakłady pracy posiadają swój dalszy udział w procesie nauczania przez dostarczanie pomocy naukowych, wyposażenia tzw. kącików pracy politechnicznej itp. Trwają również próby zorganizowania całodziennych zajęć w szkole. Popołudniowy czas dziecka wypełniany jest pod nadzorem pedagogów zajęciami mało absorbującymi umysł, a więc zabawami, muzyką, rysowaniem i sportem.

Po ukończeniu 10-klasowej szkoły podstawowej młodzież kierowana jest bądź do szkół zawodowych, przeważnie dwu- lub trzyletnich, bądź do poszerzonych (12-letnich) średnich szkół ogólnokształcących, których zadaniem jest przygotowanie uczniów do podjęcia wyższych studiów. Możliwość zdobycia matury i uzyskania miejsca w wyższej uczelni zapewniona jest przy wyborze każdego z rodzajów szkoły średniej. Także po rozpoczęciu pracy zawodowej zdobyć można uprawnienia do podjęcia studiów poprzez ukończenie w trybie zajęć wieczorowych, tzw. uniwersytetów ludowych i akademii wiejskich. Dużo uwagi poświęca się młodzieży wybitnie uzdolnionej. Wydziela się dla niej specjalne oddziały oraz tworzy szkoły, w których program nauczania przewiduje położenie szczególnego nacisku na wybrane przedmioty. W ten sposób powołano szkoły ze specjalizacjami technicznymi, matematyczno-przyrodniczymi, muzycznymi, plastycznymi, sportowymi, a także w zakresie języków obcych.

Duży nacisk kładzie się na wychowanie polityczne młodzieży, w duchu umiłowania własnego kraju i przyjaźni z innymi narodami. Obok tego w polityce szkolnej zwraca uwagę dążenie do jak najlepszego przygotowania fachowego młodego pokolenia, które zdolne ma być do zaspokojenia potrzeb produkcyjnych nowego społeczeństwa.

4. Szkolnictwo wyższe

Niemiecka Republika Demokratyczna wkłada wiele wysiłku w wychowanie własnej kadry inteligencji, związanej z socjalistycznym państwem niemieckim. Stąd obserwujemy w NRD wyjątkowo dobre warunki stworzone na uniwersytetach i uczelniach wyższej kadrze naukowo-dydaktycznej i studentom. Większość wyższych uczelni jest bardzo dobrze wyposażona w biblioteki, laboratoria, sale wykładowe. Pracownikom naukowym zapewniono korzystne warunki materialne i pełne możliwości rozwoju naukowego. Młodzież studiująca otoczona jest szczególną opieką ze strony państwa. Korzysta ona z różnorodnych form pomocy, 82,70% studentów otrzymuje stypendia pieniężne, każdy student ma zapewnione

miejsce w domu studenckim i stołówce⁵⁸. Warunki te, stworzone dużym nakładem kosztów, są wyjątkowo dobre w porównaniu z większością krajów europejskich.

Liczba wyższych uczelni w NRD wzrosła z 6 uniwersytetów i szkół wyższych w 1945 r. do 44 — w 1968. Obok starych uniwersytetów w Berlinie, Lipsku, Halle, Jenie, Rostocku i Greifswaldzie powstało wiele nowych uczelni, m. in. politechniki w Magdeburgu, Merseburgu, Karl Marx-Stadt i Ilmenau, akademie medyczne w Magdeburgu, Erfurcie i Dreźnie, szkoły i instytuty pedagogiczne w Poczdamie, Lipsku, Dreźnie, Halle, Karl Marx-Stadt, Mühlhausen, Erfurcie i Güstrow. W 1967 r. studiowało w NRD 105 910 osób, co oznaczało przeciętnie 62 osoby kształcące się w wyższych uczelniach na 10 tys. ludności (odpowiednie dane dla NRF podają 45,3 osób na 10 tys. ludności). Skład socjalny środowiska studenckiego kształtował się w tym samym okresie w następujący sposób:

z rodzin robotniczych	— 39,1 ⁰ %
z rodzin urzędniczych i pracowników usług (<i>Angestellte</i>)	— 23,5 ⁰ %
z rodzin inteligentnych	— 19,7 ⁰ %
z rodzin chłopskich (członków spółdzielni produkcyjnych)	— 7,8 ⁰ %
z rodzin rzemieślniczych i zawodów samodzielnych	— 6,9 ⁰ %
inni	— 3,0 ⁰ % ⁵⁹

Proporcje ilości słuchaczy studiów dziennych do popularnych w NRD studiów dla pracujących (zaocznych, wieczorowych i eksternistycznych) kształtowały się w 1967 r. następująco: na studiach dziennych było 75 tys. osób, na studiach zaocznych — 28 tys. osób, na studiach wieczorowych — 4 tys. i eksternistycznych — 1 035 osób⁶⁰. W rozbięciu na kierunki studiów proporcje te wynosiły:

kierunki pedagogiczne	— 27,4 ⁰ %
„ techniczne	— 25,6 ⁰ %
„ prawno-ekonomiczne	— 15,2 ⁰ %
„ medyczne	— 10,8 ⁰ %
„ matematyczno-przyrodnicze	— 8,5 ⁰ %
„ rolnicze i leśne	— 6,8 ⁰ %
„ humanistyczne i artystyczne	— 4,1 ⁰ %
„ wychowanie fizyczne	— 1,1 ⁰ %
„ teologia	— 0,5 ⁰ % ⁶¹

⁵⁸ Por. T. Piotrowiak, M. Suchocki, *Oświata...*, jw., s. 323; *Student und Studium in der DDR. Wie lösen Sozialisten Hochschulprobleme?* Berlin 1969, s. 38 i n.

⁵⁹ *Student und Studium...*, jw., s. 88.

⁶⁰ *Deutsche Demokratische Republik. Statistisches Taschenbuch 1969*. Berlin 1969, ss. 48 - 49.

⁶¹ *Student und Studium...*, jw., s. 54.

Wymienione dane są jeszcze jednym potwierdzeniem starań państwa zmierzających do stworzenia licznej i wysoko kwalifikowanej kadry nauczycieli dla szkół powszechnych i średnich. Z drugiej strony, zwraca uwagę tendencja zmierzająca do wykształcenia jak najliczniejszej inteligencji technicznej, która zaspokoić ma potrzeby dynamicznie rozwijającej się gospodarki NRD.

Od początku działalności szkół wyższych w NRD tok studiów przewidywał taki układ programu, by po ukończeniu kolejnego roku student zdobywał nowy stopień wiedzy fachowej i praktycznej, co umożliwiało mu w każdej chwili podjęcie pracy zawodowej na konkretnym stanowisku w gospodarce lub administracji. Obecnie realizowana jest udoskonalona koncepcja przebiegu studiów. Pierwsze dwa lata stanowią tzw. studium podstawowe, w czasie którego student powinien przyswoić sobie ogólne wiadomości zawodowe i polityczno-społeczne. Studium kończy się egzaminem, którego pomyślne złożenie stanowi warunek przejścia na tzw. studium zawodowe. Trwa ono również 2 lata, w czasie których student uzyskuje wiedzę fachową oraz poznaje zasady samodzielnej pracy naukowej. Studium kończy się egzaminem uprawniającym do tytułu zawodowego. Następne z kolei studium — tzw. specjalistyczne — kształci wysoko kwalifikowanych pracowników w wąskich dziedzinach nauki i techniki. Tworzy się ponadto dwu — lub trzyletnie studia naukowe dla doktorantów.

Od 1953 r. na dużą skalę rozwijały się w NRD studia dla pracujących, które obejmują w chwili obecnej przeszło 30% ogółu studiujących⁶². Najbardziej rozpowszechniona forma tych studiów — studia zaoczne — trwają 5 - 6 lat, a więc dłużej niż studia stacjonarne. Zajęcia dydaktyczne odbywają się 2 - 3 razy w miesiącu. Wśród kierunków zaocznych najbardziej rozbudowane są studia ekonomiczne i prawne, które obejmują blisko 50% słuchaczy wszystkich istniejących w tych specjalnościach typów kształcenia. Zaoczne studia filologiczne posiadają 40 procentowy udział w kształceniu filologów, odpowiednio studia techniczne — 20%, pedagogiczne — 28%, przyrodnicze — 12%. Studia zaoczne okazały się najlepszą formą zdobywania wykształcenia w trakcie pracy zawodowej, w związku z czym istnieje tendencja do ich rozbudowania. Warto podkreślić sprawną organizację tych studiów. Studenci otrzymują bezpłatnie od uczelni komplety podręczników i skryptów, (wartości około 300 marek). Dużej pomocy udzielają swym studiującym pracownikom zakłady pracy, które nie tylko stosują wobec nich ulgi i udogodnienia w miejscu pracy, lecz

⁶² *Student und Studium...*, jw., ss. 37 - 38.

również interesują się wynikami studiów, przyznają pieniężne premie za zaliczenie roku akademickiego itp.⁶³. Studia wieczorowe, uważane do niedawna za formę, która dominować będzie w systemie studiów dla pracujących, okazały się mało efektywne. Stwierdzono tu zbyt duże przeciążenie pracą umysłową, co odbijało się negatywnie na wynikach w nauce. Dlatego też podjęto stopniową likwidację studiów wieczorowych.

Na przestrzeni ostatnich 2 lat przeprowadzono szereg istotnych zmian strukturalnych na uczelniach NRD, zmian; które określone zostały mianem III reformy szkolnictwa wyższego⁶⁴.

Pierwszym posunięciem w tym zakresie było specjalistyczne sprofilowanie poszczególnych uczelni, przez nagromadzenie w nich pokrewnych kierunków badań. Podstawowymi jednostkami organizacyjnymi stały się tzw. sekcje, które zastąpiły dotychczasowy podział na wydziały i katedry. Eksperymentalnego podziału na 25 nowych sekcji dokonano 2 lata temu na Uniwersytecie im. W. Humboldta w Berlinie, który stał się wzorem dla analogicznych reorganizacji w pozostałych uczelniach. Nowy podział przyczynił się do dalszego zbliżenia życia naukowego do potrzeb gospodarki narodowej. Najważniejszymi organami doradczymi rektora są obecnie rady społeczne. Zasiadają w nich naukowcy, studenci, przedstawiciele personelu administracyjnego uczelni, reprezentanci współpracujących zakładów pracy, reprezentanci miejscowych władz państwowych i organizacji społecznych. Gospodarka narodowa zgłaszać będzie zapotrzebowanie na określone prace badawcze, a zarazem ponosić ciężar finansowania tych badań. Już w tej chwili jednak zarezerwowanych zostało m. in. 20% potencjału naukowego każdej sekcji na prowadzenie badań teoretycznych.

Studenci otrzymali bogatszy program studiów, w którym obok nauk politycznych i społecznych, metodyki pracy naukowej i zajęć sportowych wprowadzono wykłady z nowych dziedzin, jak cybernetyka, elektroniczna technika obliczeniowa, kierowanie i planowanie ekonomiczne. Dąży się równocześnie do skrócenia okresu studiów z 5 do 4 lat. Dotyczy to w tej chwili 10% najzdolniejszych studentów, a w przyszłości obowiązywać będzie wszystkich.

5. Polityka naukowa

Dążenie do szybkiego osiągnięcia wysokiego potencjału gospodarczego oparte zostało na naukowej analizie i planowaniu procesów ekonomicz-

⁶³ *Student und Studium...*, jw., s. 42 i n.

⁶⁴ Por. P. Thal, *Wissenschaftlich-produktives Studium — ein Grundelement der 3. Hochschulreform*. „Einheit” nr 1/1969, ss. 44 - 54.

nych i społecznych. Pociągnęło to za sobą konieczność prowadzenia długofalowych badań naukowych i to zarówno w dziedzinach podstawowych, jak i specjalistycznych, określanych potrzebami chwili i perspektywicznymi założeniami rozwojowymi.

Badania naukowe otoczone zostały od pierwszych miesięcy po wojnie troskliwą opieką. Uniwersytety oraz instytuty naukowe dawnej pruskiej Akademii Nauk otrzymały odpowiednie środki materialne, nowe pomieszczenia, specjalne przydziały papieru itd. W dniu 20 września 1951 r. oraz 28 lipca 1952 r. wydano dwa kolejne rozporządzenia, regulujące finansowanie badań naukowych i wynagrodzenia pracowników nauki⁶⁵.

Pierwszym generalnym dokumentem, określającym zadania i przyszłą strukturę życia naukowego był *Plan rozwoju nauki (Plan zur Förderung der Wissenschaften)*, wydany przez Niemiecką Komisję Gospodarczą (*Deutsche Wirtschaftskommission*) w dniu 31 marca 1949 r. Główne założenia planu potwierdzone zostały następnie w deklaracji rządowej z dnia 12 października 1949 r.⁶⁶. Sformułowane zostały wówczas zasady rozwoju nauki w NRD, które przewidywały podniesienia nauki do rangi pierwszorzędnego czynnika odbudowy kraju i stworzenia podstaw nowego ustroju, uwzględnienie naukowych analiz w prowadzeniu polityki wewnętrznej, gospodarczej i kulturalnej oraz zapewnienie przez państwo wszelkich środków potrzebnych dla prowadzenia badań naukowych. Podkreślono równocześnie istotny wzrost znaczenia badań naukowych dla społeczeństwa, co oznacza zwiększenie się odpowiedzialności społecznej naukowców i instytucji naukowych.

Pierwsze prace badawcze związane były z aktualnymi potrzebami odbudowującego się kraju. Niemiecka Akademia Nauk i inne placówki naukowe współdziałały przy opracowywaniu realizacji pierwszego planu 5-cioletniego. Akademia Nauk oraz Niemiecka Komisja Gospodarcza wytypowały sześć dziedzin, które stały się podstawą do stworzenia ram organizacyjnych dla prowadzenia badań naukowych. Były to: 1) matematyka i ogólne nauki przyrodnicze, 2) nauki medyczne, 3) nauki rolnicze, 4) nauki techniczne, 5) językoznawstwo, literaturoznawstwo oraz dyscypliny artystyczne oraz 6) nauki społeczne.

Centralne miejsce w życiu naukowym NRD zajęła Niemiecka Akademia Nauk w Berlinie (*Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin*). W 1949 r. liczyła ona 60, w 1959 r. — 131 członków zwyczajnych (zamieszkałych w NRD i częściowo w NRF) oraz 163 członków koresponden-

⁶⁵ G. Dunken, *Die Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin in Vergangenheit und Gegenwart*. Berlin 1960, s. 40.

⁶⁶ G. Dunken..., jw., s. 42.

tów⁶⁷. Od 1951 r. podlega ona bezpośrednio Radzie Ministrów. Akademia przyjęła wszystkie placówki byłej pruskiej Akademii Nauk. Równocześnie przystąpiono do powoływania i szybkiej rozbudowy instytutów, posiadających znaczenie dla bieżących i planowanych potrzeb produkcji.

Po 1950 r. powstało szereg nowych instytutów, prowadzących prace badawcze w dziedzinie metalurgii, materiałów budowlanych, techniki ogrzewania i spawania, źródeł promieniotwórczych. Dużo środków inwestycyjnych pochłonęły budowy przyszłościowych placówek badawczych. W 1957 r. powstał Instytut Fizyki Jądrowej, w 1958 — Instytut Fizyczno-Techniczny, oraz Instytut Tworzyw Sztucznych, w 1959 — Instytut Matematyki Stosowanej i Mechaniki, Instytut Badań Zjawisk Radioaktywnych oraz Instytut Eksperymentalnej i Stosowanej Psychologii itp.⁶⁸. Powstawanie nowych instytutów w końcu lat pięćdziesiątych związane było z równoczesną reorganizacją badań naukowych. Nastąpiło dalsze podniesienie znaczenia instytucji naukowo-badawczych, lecz równocześnie podjęto kroki zmierzające do przewyciężenia niekorzystnych zjawisk i struktur organizacyjnych, hamujących prawidłowy, z punktu widzenia socjalistycznych zasad ustrojowych i gospodarczych, rozwój nauki. Dotychczasowa struktura okazała się zbyt mało elastyczna, zwłaszcza w odniesieniu do zupełnie nowych kierunków badawczych. Reorganizacji uległa w pierwszym rządzie Akademia Nauk, która od 1956 r. rozpoczęła działalność w ramach pięciu podstawowych wydziałów⁶⁹. Były to: wydział matematyki, fizyki i techniki, wydział chemii, geologii i biologii, wydział medyczny, wydział językoznawstwa, literatury i sztuki oraz filozofii, historii, prawoznawstwa, nauk gospodarczych i nauki o państwie. W kwietniu 1957 r. stworzono dodatkowo jeszcze jeden wydział — zajmujący się górnictwem, hutnictwem oraz geologią górniczą. W tym też okresie Akademia przejęła szereg dodatkowych placówek naukowych, działających dotychczas przy odpowiednich ministerstwach.

W dniu 20 maja 1957 r. 40 placówek przyrodniczych, technicznych i medycznych podporządkowanych zostało na mocy decyzji rządowej tzw. *Forschungsgemeinschaft der naturwissenschaftlichen, technischen und medizinischen Institute der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*⁷⁰. Celem reorganizacji było stworzenie warunków do pełnej koordynacji i planowania badań naukowych oraz do umożliwienia prowa-

⁶⁷ Por. T. Piotrowiak, M. Suchocki, *Nauka*. W: *Monografia...*, jw., t. I., s. 329.

⁶⁸ G. Dunken..., jw., s. 44.

⁶⁹ G. Dunken..., jw., s. 46.

⁷⁰ G. Dunken..., jw., s. 49.

dzenia dynamicznej polityki naukowej w tych dziedzinach. Reorganizacja miała też na celu wyzwolenie większej inicjatywy badawczej, powstałej w wyniku przewidzianych kontaktów nauki z gospodarką. Stąd w kuratorium zasiadło 16 członków Akademii, 9 ministrów, względnie podsekretarzy stanu oraz 9 naukowców reprezentujących ośrodki badawcze *Forschungsgemeinschaft* ⁷¹.

Kilka miesięcy później (w sierpniu 1957 r.) została powołana do życia Rada Naukowa (*Forschungsrat*) ⁷². W jej skład weszło 44 członków, wybitnych specjalistów nauk przyrodniczych i technicznych. Do jej zadań należy opieka nad młodą kadrą naukową, powoływanie nowych instytutów naukowych oraz czuwanie nad właściwymi proporcjami rozwoju nauki, zwłaszcza w zestawieniu z rozwojem produkcji przemysłowej. Rada Naukowa, działając za pośrednictwem szeregu specjalistycznych komisji, decyduje również o przydziale środków finansowych i walutowych, imporcie urządzeń i instrumentów badawczych oraz o nagradzaniu zasłużonych zespołów naukowych.

Dalszym kierunkiem polityki naukowej w NRD była próba integralnego połączenia rozwoju struktury badawczej z podobnymi procesami w gospodarce. Szereg instytutów nawiązało stały kontakt z zakładami pracy. Szczególnie ważnym pociągnięciem organizacyjnym, służącym m. in. do przewyciężenia hierarchicznej struktury badań naukowych było tworzenie zespołów badawczych powoływanych okresowo do rozwiązywania konkretnych potrzeb zgłaszanych przez przemysł. Kolektywy te, w skład których wchodzi również specjaliści reprezentujący gospodarkę, likwiduje się dopiero po ostatecznym wprowadzeniu w życie zaproponowanego rozwiązania.

Rozwój badań naukowych w NRD rozwijał się od początku przy dużym wykorzystaniu pomocy i wzorów zaobserwowanych w Związku Radzieckim. Współpraca z Akademią Nauk ZSRR oraz akademiami nauk innych państw socjalistycznych doprowadziła do koordynacji badań naukowych i podziału zadań, wynikających z potrzeb zgłaszanych m. in. przez organa wykonawcze Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej.

W większości dokumentów dotyczących polityki naukowej podkreśla się znaczenie, jakie współpraca z państwami socjalistycznymi posiada dla nauki NRD. Ma ona decydujący wpływ na profil badań tam podejmowanych oraz stanowić ma rękojmię właściwego podziału zadań w ramach obozu socjalistycznego.

⁷¹ G. Dunken..., jw., s. 50.

⁷² T. Piotrowiak, M. Suchocki, *Nauka...*, jw., s. 328.

6. Życie artystyczne w NRD

Rozwój życia artystycznego w dwudziestoleciu NRD stanowi dla badacza niezwykle ciekawy zespół zjawisk. Wiąże się to ze szczególnym charakterem tego okresu naznaczonego konfliktami, jakie zarysowywały się w trakcie tworzenia przez demokratyczne siły Niemiec podstaw socjalistycznej kultury. Od początku była ona nie tylko formą przeciwstawienia się pozostałościom okresu faszystowskiego w życiu umysłowym Niemiec, lecz równocześnie stałą alternatywą dla burżuazyjnych koncepcji ideologicznych w Niemczech zachodnich. Twórcy nowego systemu przyjęli jako podstawę swego działania dążenie do stworzenia takich form życia kulturalnego i artystycznego, które dopuszcza do głosu „idee wolności i demokracji, idee porozumienia między narodami i społecznego postępu”⁷³.

Do walki z faszystowskimi pozostałościami w życiu umysłowym i kulturalnym stanęli najwybitniejsi pisarze i twórcy niemieccy, którzy spędzili okres III Rzeszy przeważnie na emigracji. Gdy okazało się, że przez obszar i naród niemiecki przebiegać będzie granica wyznaczająca nie tylko tereny państwowe, lecz także odmienne i wrogie wobec siebie systemy ustrojowe i polityczne, większość z nich opowiedziała się w 1949 r. za demokratycznym państwem niemieckim.

Początek życia literackiego w Niemczech wschodnich dało pojawienie się utworów o charakterze antyfaszystowskim powstałych w przeważającej większości na emigracji. Pionierską rolę na starcie nowego rozwoju kulturalnego odegrała twórczość takich pisarzy jak: W. Bredel, E. Weinert, F. Wolf, J. Becher, A. Scharrer. Do najwybitniejszych utworów, które się wówczas pojawiły należą *Wartesaal* — Feuchtwangera, *Doktor Faustus* — T. Manna, *Die Toten bleiben jung* — A. Seghers, cykl powieści Arnolda Zweiga, wiersze Bertolta Brechta. W następnym okresie następowało powolne zbliżanie się twórczości literackiej do problemów powojennych, a także bezpośrednio związanych z przemianami w NRD. Twórczość artystyczna stanęła wobec potrzeby włączenia się w ruch ideowy i kulturalny, określaną jako rewolucja kulturalna.

Władze NRD od początku istnienia republiki uznały życie artystyczne za jeden ze środków służących do wywołania określonych przemian politycznych w społeczeństwie. W związku z tym przed twórcami i światem artystycznym stawiane były zadania, które określały rolę sztuki, jako

⁷³ Według T. Piotrowiak, M. Suchocki, *Rewolucja kulturalna...*, jw., s. 308.

niezbędny element życia społecznego, służący nowo powstającemu społeczeństwu, przede wszystkim jednak klasie robotniczej i procesom światopoglądowym w niej zachodzącym. Takie stanowisko władz spowodowało m. in., że inteligencja twórcza uzyskała autorytet w społeczeństwie, będąc zobowiązana do pracy w poczuciu odpowiedzialności za przekazywane treści.

W NRD nie istnieje zjawisko żywiołowego rozwoju literatury i twórczości artystycznej, które nie uwzględniałoby kierunków przemian społecznych i założeń politycznych, realizowanych przez władze ludowe NRD. Twórczość artystyczna traktowana jest jako wypowiedź publiczna, posiadająca zatem duże znaczenie polityczne i propagandowe. W związku z tym obowiązek państwa jako mecenasu polegać powinien nie tylko na zapewnieniu twórcom warunków pracy, lecz także na wskazywaniu najciekawszych i najważniejszych, z punktu widzenia interesów społeczeństwa, konfliktów i z kolei na pomocy w przekazywaniu owoców tej pracy społeczeństwu.

Integracji twórców ze społeczeństwem służyć mają m. in. narady i konferencje programowe, organizowane przez SED, ministerstwo kultury, związki twórcze itp. Do istotnych wydarzeń tego rodzaju należą w tradycji NRD-owskiego życia artystycznego obie konferencje w Bitterfeld, tzw. konferencje kulturalne (np. w r. 1960), Zjazdy Związku Pisarzy oraz każdorazowo posiedzenia plenarne Komitetu Centralnego SED oraz Rady Państwa NRD poświęcone zagadnieniom polityki kulturalnej⁷⁴. Okres lat pięćdziesiątych, którego tendencje znalazły odzwierciedlenie w uchwałach konferencji bitterfeldzkich znamionowały wysiłki zmierzające do zbliżenia procesu twórczości artystycznej bezpośrednio do pracy produkcyjnej w fabryce, względnie na wsi. W tym okresie pisarze nakłaniani byli do podejmowania pracy w fabrykach, przesiedlali się do osiedli robotniczych i ośrodków wiejskich. Z drugiej strony popierane były wszelkie próby amatorskiej twórczości robotników i chłopów, zachęcano powszechnie robotników do podejmowania samodzielnej twórczości.

Sposób rozpowszechniania książek przewiduje również duży udział czynnika oficjalnego. Pozycje, które dotyczą ważnych problemów społecznych wydawane są w olbrzymich nakładach, na ich temat odbywają się dyskusje organizowane we wszystkich środowiskach społecznych, począwszy od propagandy tych dzieł w prasie, radiu i TV.

W ostatnim okresie najwięcej uwagi w polityce wobec twórców poświęcono zagadnieniom nawiązującym do walki światowej między obo-

⁷⁴ Por. T. Piotrowiak, *Konferencje...*, jw., ss. 330 - 334.

zem socjalistycznym i imperialistycznym. Podkreślana była odpowiedzialność twórców i intelektualistów NRD-owskich za stworzenie socjalistycznej kultury niemieckiej, która rodzi się w warunkach nieustannej walki z wpływami ideologii burżuazyjnych a równocześnie przy zrozumieniu i włączeniu się w nurt przeobrażeń socjalistycznych zapoczątkowanych w NRD. Charakterystyczną dla tych tendencji jest wypowiedź Przewodniczącego Rady Państwa Waltera Ulbrichta, na posiedzeniu Rady Państwa NRD w dniu 18 X 1968 r.:

„W okresie kapitalizmu było stosunkowo łatwiej oddać w formie artystycznej antagonistyczne sprzeczności wewnątrz społeczeństwa. W warunkach okresu demokratyczno-antyfaszystowskiego sprzeczności te były jeszcze bardziej widoczne. Jednakże w warunkach rozwiniętego systemu socjalistycznego artysta, względnie pisarz musi o wiele głębiej wdzierać się w ludzkie i społeczne problemy, potrzebuje więcej wiedzy niż dotychczas, aby właściwie rozpoznać wzajemne zależności [...]. Sztuka artystycznego i literackiego przekazu polega na wskazaniu przyczyn problemów, rozpoznaniu walki starego z nowym w myśleniu, odczuwaniu i postępowaniu ludzkim, i wskazywaniu na dialektyczne rozwiązanie konfliktów, w wyższej formie socjalistycznego postępu [...]. Podstawowym warunkiem rozwiązania literackich i artystycznych problemów jest umiłowanie i niewzruszone oddanie Niemieckiej Republice Demokratycznej. Każdy wpływ zachodniej burżuazyjnej dekadencji opóźnia stworzenie dzieł artystycznych realizmu socjalistycznego”⁷⁵.

W interpretacji NRD-owskich teoretyków kultury rozwijanie twórczości w duchu realizmu socjalistycznego oznaczać ma pełną akceptację założeń ideowych i przemian społecznych w demokratycznym państwie niemieckim. Od świata literackiego i artystycznego oczekuje się całkowitego opowiedzenia się po stronie NRD-owskiej drogi rozwojowej — zarówno w dziełach artystycznych, jak i w życiu codziennym. Taka postawa stanowić powinna wzór dla szerokich kręgów społecznych.

⁷⁵ *Die Entwicklung ...*, jw., s. 9.